

**Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta**

Diplomová práce

2012

Bc. Josef Halama

Univerzita Karlova v Praze

Pedagogická fakulta

Katedra speciální pedagogiky

Výchova dětí v ústavní výchově

**The upbringing of children in the facilities for
providing institutional education**

Autor: Bc. Josef Halama

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Lea Květoňová, Ph. D.

Praha 2012

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně pod vedením Doc. PhDr. Ley Květoňové, Ph. D. V práci jsem použil informační zdroje uvedené v seznamu.

Praha, 20. dubna 2012

.....
Bc. Josef Halama

Tímto bych rád poděkoval vedoucí mé diplomové práce Doc. PhDr. Lee Květoňové, Ph. D. za odbornou pomoc a cenné rady, které jsem od ní získal. Dále děkuji Bc. Martinu Lněničkoví za poskytnutí informací a materiálů z archivu Dětského Domova Dolní Počernice.

ABSTRAKT:

Diplomová práce se zabývá vlivem koncepce ústavní výchovy v dětských domovech na klienty. Úvodní kapitola je věnována popisu, jaká je psychika klientů a jak je ústavní výchovou ovlivňována. Další kapitoly se zabývají realizací ústavní výchovy v dětských domovech a popisem systému ústavní výchovy a jejího vývoje. Náplní vlastního šetření je zjištění, jak soubor klientů hodnotí změny v koncepci ústavní výchovy, a konstatování, jakou kvalitu tato změna nabývá v jejich prožívání. Podklady pro toto konstatování byly získány přímým pozorováním, analýzou spisů a rozhovorem s klienty. Závěrečné zhodnocení šetření uvádí doporučení pro další vývoj zkvalitňování péče v prostředí ústavní výchovy.

ABSTRACT:

The aim of the diploma thesis is to analyse the influence of the concept of the institutional care in children's homes on clients. The introduction chapter provides the description of the psychological condition of the clients and how it is influenced by the institutional upbringing. The following chapters deal with the realization of the state education in children's homes and with the description of the system of the institutional care and its development. The research has found out how a group of clients evaluates the changes in the concept of the institutional care and how this changes come into operation in their own life. The research was based on the immediate observation, analysis of the records and conversations with clients. The final evaluation of the research presents recommendations for further development of the improvement of the children care in the institutional care.

OBSAH

ÚVOD	7
1. PSYCHIKA KLIENTŮ A JEJÍ DETERMINACE ÚSTAVNÍ VÝCHOVOU	9
1.1 VÝVOJ PSYCHIKY JEDINCE	9
1.2 OHROŽENÍ PSYCHICKÉHO VÝVOJE	11
1.3 PSYCHICKÁ DEPRIVACE JAKO DŮSLEDEK PŮSOBNÍ PROSTŘEDÍ ÚSTAVNÍ VÝCHOVY	13
1.4 PŮSOBNÍ RODINY NA KLIENTA.....	16
1.5 VLIV VYCHOVATELŮ	18
2. VÝCHOVA V DĚTSKÝCH DOMOVECH	21
2.1 HISTORIE VÝVOJE ÚSTAVNÍ VÝCHOVY.....	21
2.2 VÝVOJ DĚTSKÝCH DOMOVŮ V NAŠEM STÁTĚ	23
2.3 BYTOVÁ KONCEPCE.....	26
2.4 VYBRANÉ ZAHRANIČNÍ MODELKY NÁHRADNÍ PÉČE O DÍTĚ	27
3. SYSTÉM ÚSTAVNÍ VÝCHOVY V ČR	30
3.1 VYMEZENÍ POJMŮ	30
3.2 LEGISLATIVNÍ RÁMEC ÚSTAVNÍ VÝCHOVY	33
3.3 ZAŘÍZENÍ PRO VÝKON ÚSTAVNÍ A OCHRANNÉ VÝCHOVY	35
3.4 DŮVODY VEDOUcí K UMÍSTĚNÍ DÍTĚTE DO ÚSTAVNÍ VÝCHOVY.....	36
4. VLIV KONCEPCE ÚSTAVNÍ VÝCHOVY NA KLIENTY	38
4.1 POPIS TYPŮ RODINNÝCH SKUPIN	38
4.1.1 <i>Rodinná skupina v bytové jednotce</i>	38
4.1.2 <i>Rodinná skupina v budově zámku</i>	41
4.2 CÍL A PŘEDPOKLADY ŠETŘENÍ	43
4.3 METODY ŠETŘENÍ.....	44
4.4 CHARAKTERISTIKA SOUBORU DOTAZOVANÝCH	46
4.5 INTERPRETACE VÝSLEDKŮ ŠETŘENÍ.....	47
4.5.1 <i>Interpretace výsledků pozorování a analýzy spisů</i>	47
4.5.2 <i>Interpretace rozhovorů</i>	50
4.5.3 <i>Závěr šetření</i>	54
ZÁVĚR	58
RESUMÉ	60
SEZNAM LITERATURY	61
PŘÍLOHY	

Úvod

„Dítě dočasně nebo trvale zbavené svého rodinného prostředí nebo dítě, které ve vlastním zájmu nemůže být ponecháno v tomto prostředí, má právo na zvláštní ochranu a pomoc poskytovanou státem.“ (Výklad Úmluvy o právech dítěte [online], 2003).

Na základě poznatků řady vědních oborů je možné konstatovat, že ústavní výchova jakožto forma náhradní výchovné péče vykazuje řadu podstatných nedostatků. Prostředí, systém i vlastní praktická realizace svou podstatou nemohou poskytnout péči, která by plně nahradila výchovu rodinnou ve všech aspektech.

Patrně nejrozsáhlejší nedostatky jsou shledávány v oblasti tvorby kvalitních emočních vazeb mezi klienty a vychovateli a na ně navazující systém mělkých vztahů. Tyto projevy jsou důsledky působení procesu označeného Langmeierem a Matějčkem jako psychická deprivace, kterou autoři vymezují takto: *„Psychická deprivace je psychický stav vzniklý následkem takových životních situací, kdy subjektu není dána příležitost k ukojení některé jeho základní (vitální) psychické potřeby v dostačující míře a po dosti dlouhou dobu.“ (Langmeier, Matějček, 2011, str. 26).*

Na základě těchto poznatků, poznatků pracovníků, kteří se přímo podílejí na výchovné práci, a na základě celospolečenských požadavků prochází oblast ústavní výchovy v posledních letech řadou změn. Tyto změny reflektují odborné poznatky a snaží se prostředí ústavní výchovy maximálně přiblížit prostředí rodinnému.

V souvislosti s vymezením negativ ústavní výchovy se v současnosti projevuje tendence k ukončení existence institucí vykonávajících ústavní výchovu a přesun systému do sféry profesionálního pěstounství nebo oblasti nestátních a neziskových organizací.

V bakalářské práci se autorova pozornost soustředila na zachycení míry úspěšnosti klientů opouštějících dětský domov v zapojení se do života ve společnosti. Výsledkem šetření bylo zjištění, že všichni respondenti jsou ohroženi selháním v tomto procesu, nebo již selhali. Fakt, že klienti po opuštění ústavní výchovy selhávají v pokusech o zapojení se do společnosti, je jedním z hlavních pilířů kritiky ústavní výchovy.

V rámci Koncepce rodinné politiky hlavního města Prahy pro období 2009 – 2010 se v Programu 4 – Start bez rodiny objevuje záměr Magistrátu hlavního města Prahy přidělit dětským domovům na území Prahy nejen malometrážní, tzv. „startovací“, byty, ale také byty

pro rodinné skupiny dětských domovů jako detašovaná pracoviště těchto zařízení, jejichž podstatou je podpora integrace klientů do společnosti. Stejný požadavek je vyjádřen také v Konceptu náhradní výchovné péče pro děti od tří let věku ve školských zařízeních na území hlavního města Prahy, kde v oddílu Návrh koncepce 2008 – 2012 je obsažen stejný požadavek. Zde je ovšem zdůvodněn potřebou rozšíření kapacit stávajících dětských domovů.

Autor působí v pozici vychovatele v Dětském domově a Školní jídelně Dolní Počernice a pracuje právě v rodinné skupině situované v detašované bytové jednotce. Rodinná skupina v této bytové jednotce pobývá 13 měsíců. V tomto období v týmu vychovatelů této rodinné skupiny vyvstal dojem, že se výchovné působení výrazně po přesunu mimo centrální budovu zmíněného dětského domova výrazně zlepšilo.

Tím byl založen i prvotní motiv pro tuto práci, jejímž cílem je pokusit se na základě analýzy rozhovorů s klienty této rodinné skupiny zjistit, zda si oni sami uvědomují rozdíl mezi původním a nynějším prostředím a jak na ně samotná tato změna působí. Před částí věnované popisu a analýze šetření bude blíže popsána ústavní výchova, prostředí dětského domova a další vlivy, které na klienty v rámci ústavní výchovy působí a ovlivňují tak výsledky pedagogického působení.

Práce je tedy věnována výchově dětí v rámci ústavní výchovy se zaměřením na to, zda prostor bližší prostředí života běžných rodin ovlivňuje pozitivně výchovné působení vychovatelů na klienty, jak to předpokládají pracovníci i aktuální koncepce Magistrátem hlavního města Prahy.

1. Psychika klientů a její determinace ústavní výchovou

Skupina klientů umístěných do ústavní výchovy vykazuje shodné obtíže v rovině psychické. U jedinců dlouhodobě pobývajících v ústavním prostředí nejčastěji shledáváme obtíže vzniklé na základě snížené odolnosti vůči stresu, v důsledku hospitalismu a zejména psychické deprivace. Původce obtíží proto hledáme právě ve struktuře a prvcích ústavního prostředí. Nelze však pominout také vliv rodiny, ve které se klientova osobnost utváří, a se kterou se klient stýká i během svého pobytu v dětském domově. Je tak rodinným prostředím nadále ovlivňován.

1.1 Vývoj psychiky jedince

Helus o vývoji lidské psychiky uvádí toto: „*Základním východiskem uvažování o vývoji osobnosti dítěte musí být, že jde o vývoj bytosti v jejím celistvém uspořádání – vzájemně se prostupují vývoj tělesný s vývojem psychickým; vyvíjí se sociální začleňování, vztah k druhým lidem i k sobě samému; vyvíjí se vlastnosti i jejich projevy; vyvíjí se poznávání, jednání i emocionální prožívání; vyvíjí se toužení a chtění, morální postoje...*“ (Helus, 2004, str. 165).

Existuje řada různých odborných náhledů a teorií vývoje psychiky a osobnosti člověka. V rámci zachycení vlivu rodiny na vývoj jedince se pozornost zaměřuje na teorie interakční. Tyto teorie se pokouší o syntézu teorií empiristických (pro vývoj je zásadní zkušenost jedince) a teorií nativistických (vývoj se odehrává na základě souboru vrozených vlastností, poznatků a vloh, které jsou zkušeností ovlivněny pouze v nuancích). Langmeier a Krejčířová uvádí: „*Pod pojmem interakční teorie rozumíme především pokusy o vysvětlení interakce vrozených vloh a činitelů prostředí ve vývoji. Je však třeba připomenout ještě jiný význam s tímto termínem spojovaný: mezilidská interakce znamená vzájemné působení mezi vyvíjejícím se jedincem a druhými lidmi (tedy pro dítě především jeho interakce v rodině).*“ (Langmeier, Krejčířová, 1998, str. 215).

Podmínkou vývoje jedince jsou tedy interakce s vlastním okolím, zejména se členy vlastní rodiny. Langmeier a Krejčířová toto interakční působení vymezují následovně: „*Člověk nemá v sobě jen schopnost plasticky se utvářet, není však také jenom agresivní a egoistický, ani jenom altruistický. Má v sobě obrovský repertoár potenci pro budoucí realizaci do určité*

podoby, která je pak výsledkem jeho vlastní aktivity i aktivit druhých lidí ve stálé směně. Malý kojenec signalizuje své potřeby křikem či uklidněním i jinými prostředky své vrozené výbavy, a tak vyvolává odezvu sociálního okolí, kterou percipuje v souvislosti se svým předchozím chováním, podle toho zase modifikuje své původní projevy a tak dále, ustavičně. Tento nekonečný řetěz spontánních projevů a odpovědí se odehrává v rámci malé společenské skupiny (zprvu rodiny), která sama je však součástí širší sociální sítě a zprostředkuje její kulturní postoje a hodnoty.“ (Langmeier, Krejčířová, 1998, str. 216).

Dítě se tedy aktivně podílí na svém vývoji tím, že vytváří situace, na které reagují rodiče. Dítě aktivnější má tedy svou činností zajištěno více vývojových podnětů než dítě pasivní. V ústavním prostředí není pozornost vychovatele soustředěna pouze na jedno či dvě děti, jako tomu je v rodině. Děti pasivnější tím pádem získají ještě méně pozornosti než děti aktivní. Dalším vlivem je fakt, že některým dětem pracovníci věnují nevědomky více času než jiným.

Stejně jako se jedinec vyvíjí celistvě i rodinu je nutno chápat jako celek vyznačený vzájemným působením všech svých členů. Takto se utváří unikátní emoční atmosféra. Langmeier a Krejčířová uvádí: „*Významným přínosem k pochopení determinace vývoje dítěte v normě i patologii představují teorie rodinné interakce, které se začaly rozvíjet od 50. let v úzké souvislosti s tzv. rodinnou terapií.“ (Langmeier, Krejčířová, 1998, str. 220).*

V dobře fungující rodině se potřeby všech saturují v interakci s ostatními, aniž by se tomu dělo na úkor jiného člena rodiny. Taková rodina je otevřena i navenek a snadněji dítě uvádí do sociálního prostoru. V rámci své otevřenosti odráží ve vnitřním klimatu svůj vztah k vnější společnosti a k jejím hodnotám.

V některých případech se v rodině takováto vzájemnost nerozvine. Stejně tomu je v prostředí ústavní výchovy, resp. je otázkou, zda má prostředí kapacitu uspokojovat potřeby dítěte. Obecně je popisována koexistence potřeby závislosti a nezávislosti a také potřeba podnětové změny a zároveň potřeba kognitivního řádu. Langmeier s Krejčířovou doplňují: „*Uspokojení potřeb je zřejmě možné jen tam, kde rodinné či jiné výchovné prostředí jim vychází vstříc, tj. kde pravidla soužití (ať jsou výslovně proklamována, nebo jen implicitně obsažena v jednání) takové uspokojení umožňují v míře dané věkem a individualitou dítěte. Tedy tam, kde je umožněno navázání úzkého emočního vztahu při ponechání nezbytné samostatnosti a při respektování pokračující emancipace v rozšiřujícím se sociálním okruhu.“ (Langmeier, Krejčířová, 1998, str. 221).*

Klíčový význam je tedy kladen plnohodnotným vztahům a uspokojivé interakci v rámci výchovného působení. V rodině je dosažení tohoto stavu mnohem bližší a přirozenější než v prostředí ústavní výchovy.

1.2 Ohrožení psychického vývoje

Podmínky rodin, ze kterých byli klienti dětských domovů odebráni, vykazují nedostatky v uspokojování potřeb dítěte. I ústavní prostředí, přestože ve srovnání s péčí v takových rodinách klientům poskytuje péči kvalitnější, vykazuje nedostatky. Vlivy obou prostředí mohou vést k narušení psychického vývoje jedince, který následně vykazuje psychické obtíže v dospělosti.

Langmeierové a Krejčířová uvádí: „*Psychický vývoj neprobíhá samovolně jen na základě vrozených dispozic. Má-li se osobnost vyvíjet harmonicky a přiměřeně věku, musí být splněny určité podmínky vnitřní (dobrý stav organismu) i vnější (uspokojivé prostředí). Nepříznivé podmínky mohou narušit vývoj jedince v každém věku, ale nejzávažnější následky lze očekávat v období rychlého vývoje – tedy v dětství a dospívání.*“ (Langmeier, Langmeier a Krejčířová, 1998, str. 106).

Hlavní faktory, ohrožující psychický vývoj jedince, je možné rozdělit na dvě skupiny, které se částečně překrývají. Zejména v prenatální fázi vývoje jde o rizika způsobující organické poškození. V postnatálním vývoji pak působí i rizika vyvolaná nepříznivými podmínkami výchovného prostředí.

Langmeier a Krejčířová uvádí následující hlavní zdroje ohrožení pro psychický vývoj jedince, zejména v dětském věku (Langmeier, Krejčířová, 1998):

- týrání
- zneužívání
- zanedbávání
- psychická deprivace

Týrání může nabývat jak povahy fyzického násilí, tak povahy psychického, zejména emočního násilí. Týrání fyzické bývalo považováno za významný výchovný prvek. Tento fakt byl podpořen i právem rodičů pokládat dítě za svůj majetek. I v moderní době trvalo poměrně dlouho, než se vyhledávání týraných dětí stalo důsledným napříč systémem škol a

zdravotnických zařízení. Fyzická forma týrání může nabývat nejrůznějších podob (např. bití rukou, řemenem, holí, hadicí, řetězy, dále také kopání, dušení, pálení aj.). Důsledkem je enormní úzkostnost i agrese vedoucí k opakování téhož chování v dospělosti.

Týrání psychické nabývá, stejně jako fyzická forma, spektra různých podob. Zejména jde o pohrdání, terorizování hrozbami, izolaci jedince, odpírání emoční opory, nebo korumpování (motivace k antisociálnímu chování). Jde o vlivy vážně narušující psychický vývoj. Důsledkem jsou dlouhotrvající deprese, úzkosti a dissociativní prožitky.

Zneužívání nabývá několika forem. Může se jednat o manipulaci s dítětem po rozvodu rodičů, nebo přenášení rodičovských povinností na dítě. Závažnější formou je zneužívání dětí k práci. Nejzávažnější hrozbou pro vývoj lidské psychiky je zneužití sexuální.

Sexuální zneužívání dítěte (Child Sexual Abuse – CSA) vymezují Langmeier a Krejčířová: *„Je obvykle vymezováno jako nepatřičné vystavení dítěte sexuálnímu kontaktu, činnosti či chování – ať už formou dotykovou (pohlavním stykem, orálním či análním sexem, laskáním pohlavních orgánů), nebo bezdotykovou (zneužití exhibicionistou, přihlížení sexuálními aktivitám, pornografickým videozáznamům apod.).“* (Langmeier, Krejčířová, 1998, str. 271).

Zanedbávání je chápáno jako opomíjení rodičovské péče nezbytné pro tělesný a duševní vývoj dítěte. Konkrétně jde o nedostatečné zajištění jídla, přístřeší, oblečení, hygieny aj. Uvádí se, že je nejčastější formou špatného zacházení s dětmi. Ve zvýšené míře tento jev souvisí s chudobou, případně neochotou rodičů investovat peníze do péče o dítě.

Psychická deprivace je jevem spojeným zejména s průběhem výchovy v ústavním prostředí. Objevuje se i v prostředí rodinném. Jde o případy, kdy rodiče nejsou schopni empatie k dítěti, nebo o dítě nemají dostatečný zájem. Psychické deprivaci v prostředí ústavní výchovy je věnována následující podkapitola.

Všechny formy byly sjednoceny pod souhrnný pojem syndrom CAN, tedy syndrom týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte. Psychická deprivace je vřazena pod pojem emočního zanedbávání. Problémem zůstává fakt, že dítě je z ohrožujícího prostředí rodiny umístěno do prostředí ústavu, které je stejně ohrožující, ale jiným způsobem.

1.3 Psychická deprivace jako důsledek působení prostředí ústavní výchovy

Celý pobyt v ústavní výchově je provázen stresem. První zátěžovou situací je už samotné vytržení z rodiny a vstup do dětského domova. Někteří bývalí klienti popisují „efekt vstupních dveří“, který se projevuje před vstupem do zařízení, kdy jedinec neví, co ho čeká, a pociťuje velké obavy z toho, že bude dveřmi „pohlcen“.

„Častým problémem v prvním období po umístění v dětském domově bývá překonávání adaptačních obtíží. Odloučení od rodiny představuje vážný zásah do vývoje dítěte a děti je prožívají různě: nepřiměřeně reagují na výchovné požadavky dospělých, bývají nedůvěřivé a nedokáží akceptovat zájmy a potřeby ostatních“ (Vocilka, 1999, str. 12).

Vzhledem k charakteru prostředí se objevují negativní reakce na stres. Vliv psychické zátěže se může projevovat v rovině fyzické prostřednictvím psychosomatických reakcí (astmaty ekzémy, alergie), poruchami příjmu potravy (bulimie, anorexie) či enurézami. V rovině psychické potom zejména, patologickým chováním vůči ostatním (přílišné lpění na okolí, nebo pohrdání lidmi a hostilním chováním), poruchami pozornosti (nejč. ADHD) a v krajním případě i suicidalitou (Jedlička a kol., 2004). Zmíněné projevy však jsou evidovány i ve skupině dětí mimo ústavní výchovu, ovšem v podmínkách nedostatečně podnětného prostředí.

Hospitalismus je definován jako souhrn duševních příznaků, které se zejména u dítěte objevují následkem dlouhodobého pobytu v ústavním prostředí.

„Nejzávažnějším rizikem dlouhodobého pobytu v ústavu je tzv. hospitalismus, tedy stav dobré adaptace na umělé ústavní podmínky doprovázený snižující se schopností adaptace na neústavní, „civilní“ život. V ústavu má klient plné zaopatření, někdo pro něj vaří... .. Klient se stýká s omezeným počtem spoluobyvatel a s obvykle nepočetným týmem profesionálů. Pohybuje se v omezeném prostoru ústavu a jeho blízkého okolí. Je samozřejmě snazší orientovat se v tomto redukováném světě s redukovánými odpovědnostmi, než v komplexním, nepřehledném, širém vnějším světě“ (Matoušek, 1995, str. 107).

Za následky hospitalismu jsou označovány ztráta zájmu o lidi a vnější svět, zhoršování schopnosti komunikovat, regrese psychického vývoje, hledání náhradního uspokojení (v jídle, v patologických vztazích) aj.

Prostředí dětského domova, přestože se stále více přibližuje obrazu prostředí v rodině,

vykazuje nedostatek podnětů (zejména v rovině emocí), které jsou označovány za původce psychické deprivace.

„Psychická deprivace je psychický stav vzniklý následkem takových životních situací, kdy subjektu není dána příležitost uspokojovat některé základní psychické potřeby v dostačující míře po dosti dlouhou dobu“ (Langmeier, Matějček 1968, str. 24).

„Jsou však určité doklady o tom, že deprivace může už v nejtětlejším věku působit změnu celkové úrovně vzrušivosti a motivační energie. Na tento rys deprivovaných dětí – jejich celkovou hyperaktivitu či hypoaktivitu – jsme již vícekrát poukázali a popis výsledného obrazu, který z toho v pozdějším věku vyplývá, můžeme často najít v popisech tzv. psychopatických osob“ (Langmeier, Matějček, 1968, str. 288).

Obecně lze říci, že pokud je jedinec deprivován, tedy z okolí nedostává přiměřené množství podnětů, reaguje dvojitým způsobem.

„Počáteční nebo úplná, popřípadě přerušovaná deprivace vede ke zvýšení celkové úrovně dráždivosti, a tím k větší aktivitě jedince. Dlouhodobá, resp. relativně úplná a nepřetržitá deprivace vede pak dále ke snížení dráždivosti, a tedy k ochabnutí aktivity jedince“ (Langmeier, Matějček, 1968, str. 275).

Lze rozlišit typy osobností vyvíjejících se pod vlivem deprivace (Matějček, Kovařík, Bubleová, 1997):

- Typ normoaktivní čili relativně dobře přizpůsobený – dítě, které v podnětově chudším prostředí našlo rovnováhu a vyvolává v dospělých kladnou citovou odezvu. Jejich vyrovnanost se však ukazuje být v neústavním prostředí velmi vratká a náchylná ke zhroucení se pod tlakem nároků života.
- Typ hypoaktivní čili útlumový – na ústavní prostředí reaguje snížením celkové aktivity, emoční apatií, nezájmem nebo oslabením školního výkonu. Zaměřuje se na svět věcí a neosobních událostí.
- Typ sociálně hyperaktivní – se snaží zajistit si co největší množství sociálních podnětů. Není citově vázaný na nikoho. Uspokojováním svého sociálního zájmu tráví většinu času, což následně působí problémy v oblasti učení a práce na rodinné skupině.
- Typ sociálně provokativní – navazování sociálního kontaktu se děje

prostřednictvím násilného, rušivého, vychovatele provokujícího či vůči ostatním dětem agresivního chování. Ostatní klienty pojímá jako konkurenty v boji o pozornost dospělých. Pokud však je s vychovatelem o samotě, dochází uspokojení své potřeby kontaktu s dospělým bez konkurence ostatních a chová se klidně.

- Typ charakterizovaný náhradním uspokojováním potřeb – nedostatek podnětů z oblasti citové a sociální vede tyto klienty ke zvýšené snaze o získání podnětů z jiných oblastí, a to na nižší úrovni. Příznačné je přejídání, autoerotické aktivity, narcistické tendence, agresivita vůči slabším, šikanování, žalování, trápení zvířat aj.

V případě klientů umístěných do ústavní výchovy se jedná především o deprivaci emoční, kdy prostředí nedává potřebnou odezvu na podněty ze strany dítěte a nevytváří se tak silné emoční vazby, které by vznikaly mezi rodičem a dítětem. Vývoj dítěte se tak v těchto oblastech ubírá nevhodným směrem a současně deprivace působí jako základna pro specifické reakce a formy chování.

„ Tak jako existují základní potřeby biologické, které musí být plně uspokojeny, aby malé dítě vůbec mohlo přežít (teplo, potrava, ochrana před nebezpečím atd.), jsou i základní potřeby psychické, které musí být od začátku v náležitě míře uspokojovány, má-li se dítě vyvíjet v psychicky zdravou a zdatnou osobnost“ (Matějček, Kovařík, Bubleová, 1997, str. 8).

Důsledky působení psychické deprivace sledujeme v různých oblastech dle věku jedince. V předškolním věku je popisována povrchnost vztahů a touha k někomu příslušet, na základě čehož se klienti upínají na vychovatele, případně si idealizují své rodiče. Časté je i opoždění řeči. Ve školním věku výkony deprivovaných jedinců zaostávají za intelektovými předpoklady. Objevují se výkyvy nálad, negativní sebehodnocení, nespokojenost se sociálním postavením v kolektivu, které vrcholí v období puberty, kdy se navíc připojuje zvýšené nebezpečí ke vzniku závislostního chování a zneužívání návykových látek. V dospělosti se objevují problémy v podobě neschopnosti v navázání nebo udržení partnerského vztahu. Tito jedinci jsou také nejistí v pozici rodiče.

„V citové oblasti lze pozorovat citovou ambivalenci provázenou střídáním nálad, nadměrnou lítostivostí, plačtivostí, neklidem, úzkostí nebo naopak vzdorovitostí až agresivitou“ (Vocilka, 1999, str. 12).

Příčiny těchto procesů vychází z prostředí ústavu. Jedná se zejména o důsledek

systémového pojetí veškerého dění. Na jedné straně je systémové pojetí součástí režimové terapie, na straně druhé představuje neosobní konstrukci a rámec dění, což v běžné rodině zosobňují rodiče. Dalším negativním faktorem je střídání vychovatelů ve službě. Pro klienta je pak velmi těžké vytvořit si k nim vztah. Volí proto cestu mělkých vztahů, jejichž charakter je často ryze účelový. To je jeden z typických projevů psychické deprivace.

Prostředí dětského domova navíc svou strukturou nepřímo podporuje utváření uzavřené komunity. Lze ji charakterizovat opět systémem mělkých a účelových vztahů. Noví klienti jsou nepřímo prostředím nuceni se do komunity zapojit. Pokud tak neučiní, jsou v prostředí dětského domova vyloučení a znevýhodnění.

Důsledky psychické deprivace se projevují také v oblasti vůle.

„Pro volní oblast bývá charakteristický nedostatek adekvátní samostatnosti a vytrvalosti. Zejména zpočátku činí dětem obtíže zapojení do činnosti, sebeobsluha a pravidelné plnění školních povinností. Je proto velice důležité zjistit nejprve příčiny a projevy tohoto zaostávání a podle toho stanovit, zda je náprava možná běžnými výchovnými metodami či vyžaduje spolupráci specializovaného pracoviště (např. pedagogicko-psychologické poradny, střediska výchovné péče pro děti a mládež atd.)“ (Vocilka, 1999, str. 12).

Klienti se vyznačují rostoucí pasivitou, úměrnou k délce období, které v ústavu strávili. Pasivní přístup si přenáší do života, což přináší velké problémy zejména v oblasti získání a udržení si zaměstnání.

1.4 Působení rodiny na klienta

Klient do ústavního prostředí přichází zpravidla ve chvíli, kdy je jeho osobnostní vývoj prakticky dokončen. Při hodnocení vlivů, které jedince formují, je tedy nutné zohlednit i prostředí rodiny. Klient nejen v rodině vyrůstá, ale často se do ní i po ukončení ústavní výchovy vrací.

Prostředí rodin klientů umístěných do ústavní výchovy má následující charakteristiky (Večerka et al., 2001):

- rodiče mají v porovnání s běžnou populací ČR extrémně nízké vzdělání
- vzdělání je předurčuje k nekvalifikovanému pracovnímu zařazení
- malá kvalifikace je často příčinou ztráty zaměstnání (pracuje řádově třetina matek a

polovina otců, nepracující jsou v evidenci Úřadů práce, pobírají invalidní důchod, jsou na mateřské dovolené nebo oficiálně nepracují)

- nízký ekonomický status rodiny
- vztah k práci je podprůměrný až negativní
- výchova je nedůsledná, dítě je bez dozoru a není mu věnována pozornost, je často trestáno
- velký podíl neúplných manželství (děti zpravidla v péči matky)
- často vysoký počet dětí a vysoký podíl nevlastních sourozenců

„Samotný fakt, že problémy vyústily až do odebrání dítěte z rodiny, svědčí o tom, že rodinné vztahy byly vážně narušené. Takové prostředí pak není schopno zabránit sklouznutí dítěte za hranici sociální patologie“ (Večerka et al., 2001, str. 95).

Na základě těchto zjištěných charakteristik lze rodinné prostředí ve většině případů označit jako rizikové, nevyhovující a sociálně patologické. Jako vysoce negativní prvky, které nebyly výše zmíněny, lze dále uvést užívání návykových látek (zejm. alkoholismus) a trestná činnost (zejm. majetková).

Patologie prostředí se dále promítá i do patologie sociálních rolí, kterým se dítě učí. Osvojování vzorců sociálního jednání a sociálních rolí probíhá na základě imitace - napodobení a modelingu - přejímání vzorů (Hayesová, 1998). Patologie v chování, či sociálně patologické chování se tak mezigeneračně přenáší.

„Je známou skutečností, že pravděpodobnost výskytu závadového chování u dětí též stoupá, pokud se v jejich nejbližším sociálním okolí vyskytuje tzv. kriminální infekce. Tato skutečnost se projevila i v rodinném zázemí našich klientů. Nejčastějšími závadami byl alkoholismus a majetková trestná činnost vychovatelů (zde míněno ve smyslu osob participujících na výchově v rodinném prostředí, což nemusí být shodné s označením rodič, pozn. aut.)“ (Večerka et al., 2001, str. 95).

Odebrání dítěte z rodiny neznamená přerušení vzájemného kontaktu. Vzhledem k důrazu na sanaci rodiny mohou rodiče žádat o propustku na víkendový pobyt do rodiny. Klienti mají možnost trávit čas v prostředí rodiny a mohou je srovnávat s prostředím rodinné skupiny, nebo s prostředím rodin svých kamarádů. Posuzují životní styl rodičů, zda by ho chtěli napodobit a co je třeba dělat jinak, aby chyby neopakovali. Na základě tohoto poznání se po

odchodu z ústavní výchovy snaží nevrátit se do rodiny, aby se vyhnuli problémům, které rodina má, a které život v jejím rámci přináší. Pokouší se tedy o osamostatnění se. Pokusy však často naráží na osobnostní charakteristiky klientů, které v zásadě kopírují výše zmíněné charakteristiky prostředí jejich rodin.

V rámci propustek klientů do rodin jsou vychovatelé konfrontováni s faktem, že rodiče podávají klientům zavádějící informace o důvodech jejich umístění do ústavní výchovy a délce jejího trvání. Navíc rodiče i děti často vnímají nařízení ústavní výchovy jako křivdu. S těmito negativními vlivy se vychovatel musí vyrovnat informováním klienta o skutečném stavu věci.

„Děti mají většinou vlastní rodiče a umístění do dětského domova považují za nespravedlivé odloučení od rodiny, za trest a omezení své volnosti. Proto je nutné vzbudit v nich důvěru a vést je k přesvědčení, že se jim v novém prostředí dostane porozumění a pomoci. Zároveň však dětský domov podporuje spolupráci s rodinami, které projevují zájem a snahu o zlepšení výchovných podmínek“ (Vocilka, 1999, str. 12).

Návrat klienta do rodiny je možný, ovšem pouze v případě, že rodina je vedena a podporována ke změnám svých sociálně nevhodných až patologických vzorců chování. Pokud k takové úpravě rodinného prostředí nedojde, lze konstatovat, že umístění klienta do ústavní výchovy bylo v podstatě jen oddálení převzetí všech negativ, kvůli kterým k odebrání došlo.

1.5 Vliv vychovatelů

Význam a rozsah vlivu vychovatele výstižně shrnuje Vovsík: *„Práce pedagoga našeho zařízení je velmi náročná a zodpovědná. Udělá – li chybu soustružník a vyrobí zmetek, zahodí ho a nic se neděje. Budeme – li se my dopouštět chyb a omylů, zanecháme v dětech, jež nám byly svěřeny, hluboké a velmi těžko odstranitelné stopy, jichž se nelze zbavit prostým odhozením.“ (Vovsík, 2000, str. 6).*

Společenská tendence hodnotit vychovatelské schopnosti podle toho, zda člověk vychoval vlastní děti je zcela zavádějící. Role vychovatele klade obdobné nároky, jako role rodiče. Přidává se zde však požadavek odbornosti, trvalé přípravy a také schopnosti pracovat s dětmi obecně. Často kombinace všech požadavků a ideálů vytváří obraz nereálného člověka s veskrze pozitivními vlastnostmi.

Tento rozpor zachycuje Škoviera takto: *„Funkce vychovatele v náhradní institucionální výchově (tak jak vychovatele chápeme v tomto kontextu) je velmi složitá. Jeho náplň práce se*

pohybuje v jakési pohyblivé zóně, na jedné straně dětem doslova utírá nudle, na druhé straně s nimi vede profesionální terapeutický nebo spirituální dialog. Řeší dilema – současně má i nemá nahradit vlastní rodiče.“ (Škoviera, 2007, str. 103).

V současném pojetí je vychovatel odborníkem, tlačným do pozice rodiče. Tento tlak přínos nevěští. Klienti neočekávají, že vychovatel nahradí rodiče. Mnohem vhodnější je přístup mentorský a také role opory při zátěžových prožitcích.

Za tři základní schopnosti pedagoga jsou považovány empatie, akceptace a autenticita, tedy schopnost spoluprožívání, schopnost přijetí a schopnost přirozené chování ke všem (Vovsík, 2000). Na základě těchto prvků je schopen budovat vztah s jednotlivými klienty. Tento vztah bude pak hlubší a hodnotnější.

I přes znalost rizik v práci vychovatelů a tendence přiblížit prostředí rodinnému se v praxi ukazuje, že model rodiny se stále nenaplnuje. Škoviera shrnuje: *„Ve výchovné skupině se střídá pět zaměstnanců, ...mezi nimiž je jen výjimečně muž, ...ženy v „rodičovském věku“ jsou však v menšině.“ (Škoviera, 2007, str. 105).* Dále uvádí enormní míru fluktuace zaměstnanců. Vychovatelská pozice je často vnímána jako přechodné zaměstnání, nebo dostatečně neplní ambice pracovníka. Klade výrazné nároky na pracovní dobu v kombinaci s osobním životem. Také velká míra činností vykonávaných zároveň v domácím i pracovním prostředí zvyšuje riziko psychické vyčerpanosti. Stejně tendence se projevují i v Maďarsku nebo Švýcarsku (Škoviera, 2007).

Za takové situace nelze navazovat dlouhodobé pevné vazby mezi vychovateli a klienty. Naplňují se předpoklady pro projevy psychické deprivace a celá výchovná péče se stává systémem mělkých účelových a často i jednostranných, případně nepravdivých vztahů. Povaha náhradní výchovné péče neumožňuje odbourat pracovní systém a střídání se vychovatelů ve službě. Je tedy vhodné zajistit co největší jednotu všech vychovatelů rodinné skupiny a nesoustředit se pouze na užívání nástrojů systému, ale snažit se o umožnění náhledu klientů do vlastního života. Tím pádem je možné vztahy prohlubovat a rozvíjet.

Nezanedbatelný vliv má i složení kolektivu vychovatelů z hlediska míry zastoupení pohlaví. Obecně lze konstatovat významnou převahu žen nad muži. Langmeier, Matějček a Bubleová konstatují: *„U dětí v dětských domovech nutně musíme počítat se závažnou psychickou deprivací v časném věku, a to jak u chlapců, tak u děvčat. Současně ale od kojeneckých ústavů až po školní dětské domovy tu ve výchově naprosto převažuje element*

ženský (i když nikoli s přívlastkem „mateřský“). V dětských zařízeních předškolních se muži nevyskytují vůbec a v zařízeních školních jen výjimečně. Ředitel, pokud je to muž, je svou funkcí výchovnému procesu vzdálen a jeho rodina není do života domova plánovitě začleněna. Dívky nejsou tedy ve formování své ženské identity v rozhodujících vývojových fázích opuštěny. Naproti tomu mužský a otcovský vzor tu chlapcům chybí velmi výrazně.“ (Langmeier, Matějček a Bubleová, 1997, str. 61).

Nedostatek vyrovnanosti zastoupení obou pohlaví dále vede ke komplikacím v oblasti identifikace s vlastním pohlavím, sexuálním a partnerským chováním, ale také tendencích ke kriminálnímu chování. Langmeier, Matějček a Bubleová se zmiňují nejen o nedostatku zástupců mužského pohlaví, vůči kterým se mohou chlapci i dívky vyhraňovat, ale konstatují i absenci vychovatelek, které by měly své svěřence rády „mateřsky“ a bezvýhradně, což je příčinou prohlubujících se obtíží v navazování a udržování kvalitních partnerských vztahů (Langmeier, Matějček a Bubleová, 1997).

2. Výchova v dětských domovech

Tato kapitola se věnuje hlubšímu vhledu do ústavní výchovy, konkrétně do oblasti dětských domovů, historických motivů jejich vzniku, vývoje instituce dětského domova v našem státě a také aktuálnímu trendu vývoje.

Bližší uvedení do oblasti ústavní výchovy i dětského domova je nezbytné pro ilustrování, jakým způsobem se vyvíjela koncepce fungování dětských domovů až k dnešní formě. Zejména pak k formě detašovaných pracovišť v podobě samostatných bytových jednotek. Právě na tuto formu je zaměřena hlavní pozornost celé práce. Nicméně historicko – filosofický kontext je nezbytný pro pochopení širších souvislostí vývoje této formy náhradní výchovné péče o děti.

2.1 *Historie vývoje ústavní výchovy*

Z pohledu historického byla ústavní výchovou v počátcích jejího vývoje myšlena výhradně péče o děti osiřelé. Její rozvoj je silně propojen s rozvojem péče o osoby s postižením a nemajetné.

V období antické historie byl přístup k osiřelým či nechtěným dětem represivní. Matoušek uvádí: „Z antiky se nedochovaly žádné zprávy o zařízeních pro chudé, pro sirotky, pro smyslově či jinak hendikepované. Nepodařené a nechtěné děti byly zabíjeny, případně odkládány. Pokud je někdo našel a vychoval, mohl je prohlásit za své potomky nebo se z nich mohli stát otroci.“ (Matoušek, 1995, str. 26). Tento poznatek zmiňuje také Vocilka (Vocilka, 1999).

Stopy náhradní rodinné péče se však objevují již ve starověké Mezopotámii, kdy jsou obsaženy v tzv. Chamurappiho zákoníku. Titzl cituje Klímu: „J. Klíma ... uvádí u adopce odloženého dítěte tyto alternativy:

- *Dítě, které nemá otce ani matku*
- *Dítě, které nezná otce ani matku*
- *Dítě, které bylo nalezeno v jámě*
- *Dítě, které bylo vyrváno z tlamy psa*
- *Případ, kde dravec byl donucen, aby pustil dítě ze zobáku. (Klíma in Titzl,*

2000, str.71).

Jedná se o normu potvrzující, že existence dětí osiřelých nebo opuštěných byla od starověku ve společnosti přítomna a společnost si uvědomovala nutnost se o ně postarat. Titzl doplňuje: „*Adopce je nezrušitelná i zrušitelná. Osvojení novorozence je v podstatě nenapadnutelné, osvojení nalezence může být zrušeno. Nenapadnutelné osvojení zahrnuje i případ, jestliže je dítě adoptováno řemeslníkem, který je vyučí řemeslu. Osvojencům je zajišťována ochrana pro případ, narodí-li se otci dítě vlastní.*“ (Titzl, 2000, str. 73). I přes silný vliv ekonomických motivů jsou tyto myšlenky velmi zásadní a v podstatě platné dodnes.

První stopy ústavní výchovy se objevují ve středověku s rozmáhajícím se vlivem křesťanství. Vocilka situuje existenci prvních forem péče o odložené děti do byzantského Cařihradu, kde byl zřízen útulek pro opuštěné děti (Vocilka, 1999). Matoušek tento fakt potvrzuje: „*Zakládání zvláštních útulků pro hendikepované lidi a děti bez rodin se objevuje až s křesťanstvím. Je doloženo, že již první křesťanští vládci Byzance budovali tzv. xenodochia (útulky pro nemocné a pocestné) a orfanotrofia (sirotčince).*“ (Matoušek, 1995, str. 26).

Tato církevní činnost založená na ideálu lásky k bližnímu předjímá úlohu novodobých států, kde je tato činnost odvozena ze solidarity občanů. Z kusých historických údajů nelze získat popis, jakou podobu tato péče měla. Je však patrné, že se v některých případech jednalo o celé komplexy budov. Vocilka doplňuje: „*Ve středověku existovaly dobročinné ústavy zřizované při kláštorech, které nepřijímaly pouze opuštěné děti, ale i nemocné a staré lidi. Ke zřizování samostatných nalezinců, sirotčinců a dětských ústavů dochází hlavně v období po reformaci.*“ (Vocilka, 1999, str. 19).

Zajímavým faktem je zřízení otočného kola při římské nemocnici, do kterého mohlo být vloženo dítě a otočením bylo dopraveno do kláštera. V některých zemích se podobné zařízení objevovalo ještě na počátku 20. století (Vocilka, 1999). Je zde jasně patrný model pro systém babyboxů, jejichž účel je identický. I přes ústavní péči však v těchto zařízeních byla největším problémem úmrtnost většinou vyšší než 50% umístěných dětí.

Švancar a Buriánová uvádí: „*Za první předchůdce dnešních dětských domovů můžeme považovat dřívější sirotčince a útulky, které byly budovány na ryze charitativním základě. ... Jejich zakladatelé a vydržovatelé byli zpočátku filantropicky citící, hospodářsky dostatečně silní jedinci, zpravidla šlechtici nebo církve. Ústavy poskytovaly dětem nejnutnější zaopatření. Převládala náboženská výchova. Děti pracovaly ve prospěch ústavu, školní výuce nebyvala*

věnována dostatečná péče.“ (Švancar, Buriánová, 1988, str. 161).

Již v 16. století se objevují dva směry vedení péče o děti opuštěné a sirotky, a to umístování těchto dětí do rodin a pokračování ve zřizování ústavů. Podstatný motiv této aktivity popisuje Matoušek: „*Na sklonku středověku a ještě výrazněji na počátku novověku se i v zákonodárství prosazuje kvalitativně nový princip v péči o lidi sociálně hendikepované, tzv. domovské právo. V našich historických zemích jej kodifikoval Ferdinand I. v Říšském policejním řádu vydaném v roce 1552. V něm se poprvé ukládá obci pečovat o své chudé. Obec je tím definována jako přirozené zázemí pro své příslušníky. Tuto zásadu podržely všechny další zákonné normy péče u nás až do 20. století.*“ (Matoušek, 1995, str. 29).

Prostřednictvím obcí se tedy státní aparát stává po církvi a charitativních zřizovatelích z řad šlechty dalším zřizovatelem ústavů pro osiřelé a opuštěné děti. Toto směřování můžeme zaznamenat napříč evropskými státy. Vocilka upřesňuje: „*Úroveň a rozsah poskytované péče se v jednotlivých evropských zemích lišily. Významné místo v zakládání ústavů patří Holandsku, neboť první sirotčinec byl v Amsterdamu založen již v roce 1520. Další vznikly po jeho vzoru v Německu, 1572 v Augšpurku a 1604 v Hamburku. Velký počet ústavů obecních i církevních, převážně vzorně vedených, zavalil podnět k tomu, že vlastní sirotčinců byla nazývána Belgie. V Anglii se pro tyto ústavy používal název Home – domov, který nejlépe vystihoval, co děti, které z různých důvodů o svůj domov přišly, potřebují.*“ (Vocilka, 1999, str. 19).

Na konci 18. století se objevují názory humanistů poukazující na nepřirozenost ústavního prostředí a zdůrazňující význam výchovy v rodině. Objevují se také názory, že pouze dítě vychované s mateřskou láskou je následně schopno lásku projevit.

2.2 Vývoj dětských domovů v našem státě

V období 19. století vykazuje Rakousko – Uhersko ve srovnání s dalšími evropskými státy velké nedostatky v oblasti ústavní péče o osiřelé a opuštěné děti. Vocilka uvádí: „*Na území bývalého Rakouska – Uherska je možno za základ veřejné péče o nápravu sociálně zanedbané mládeže považovat především trestní zákon z roku 1852 a z roku 1885.*“ (Vocilka, 1999, str. 20).

Společnost je ovlivněna myšlenkami francouzské revoluce a vzniká tlak na státní aparát, aby řešil sociální problémy, včetně péče o děti osiřelé a opuštěné. V zákonech se objevuje odpovědnost rodičů za výchovu a výživu dětí. Vzniká řada spolků pro osiřelou, opuštěnou, zanedbanou a zpustlou mládež. Legislativa také pamatuje na zřizování ústavů pro děti

vyžadující veřejnou péči. Objevuje se řada legislativních norem zajišťujících ochranu dětí a mladistvých. V roce 1901 je založen zemský sirotčí fond přispívající na výchovu a výživu dětí v ústavní výchově. V rámci péče o mládež dochází k lepší organizaci a zabezpečení péče. Švancar a Buriánová uvádí: „*Na přelomu století vstoupil mezi zakladatele a vydržovatele těchto zařízení veřejný prvek. Vznikaly sirotčince a útulky zakládané a vydržované obcemi nebo zařízení se širším spádovým územím podle předpisů o tzv. chudinské péči. Neměly být již zařízeními vysloveně charitativními ...*“ (Švancar, Buriánová, 1988, str. 162).

Zde se objevuje název dětský domov, který vyjadřoval pokrokovější základ péče, než u sirotčinců. Vzniká tak síť okresních dětských domovů, která fungovala až do roku 1948. Zpočátku však péče v těchto zařízeních nedosahovala očekávaných kvalit, což potvrzují Švancar a Buriánová: „*Stinnou stránkou těchto zařízení byla nízká pedagogická kvalifikovanost personálu. Správkyní a současně vychovatelkou byla zpravidla tzv. pěstounka. Jen v několika málo dětských domovech byly pěstounky dvě. Pěstounky se připravovaly na svou funkci pouze praktickou instruktáží a hospitací v několika tzv. instruktážních dětských domovech, v nichž pracovaly zkušenější pěstounky – správkyně.*“ (Švancar, Buriánová, 1988, str. 163).

Za první republiky existují dětské domovy spravované státem, církvemi, dobročinnými organizacemi a jednotlivci. Vocilka uvádí: „*Ústavy měly často rozdílnou kvalitativní úroveň. Jejich značná variabilita dovoľovala umístění dětí s ohledem na jejich individuální potřeby, ale způsobovala také nepřehlednost a často nemožnost této výhody plně využívat.*“ (Vocilka, 1999, str. 23.). Domovy byly většinou rodinného charakteru se smíšenými skupinami.

Po obou světových válkách dochází k nárůstu počtu dětí bez možnosti vyrůstání v rodinném prostředí. Kromě dětských domovů měla již svou tradici péče pěstounská. Dětské domovy stále byly nízkokapacitní zařízení rodinného typu. Pro děti s poruchami chování a mladistvé delikventy existovaly nápravně výchovné a ochranné ústavy.

K velkým změnám dochází po roce 1948. Dosavadní spolky péče o mládež byly zrušeny a jejich úkoly přebírají národní výbory. Dochází centralizaci systému. V roce 1952 dochází ke zrušení pěstounské péče pod tlakem socialistického předpokladu, že sociální problémy již nebudou. V oblasti dětských domovů nastupuje kolektivní výchova, jejíž podobu popisuje Vocilka: „*Pseudovědecká představa, že v dětských domovech musí být uplatňována kolektivní výchova podle zásad, jež měly utvářet budoucího socialistického člověka s kolektivním myšlením, tu nepříznivě poznamenala mnoho dětí. Velké, racionálně budované dětské domovy, neosobní, s velkými společnými ložnicemi, jídelnami a hernami určenými pro*

věkově homogenní skupiny dětí, se paradoxně staly vhodným prostředím pro vznik psychické deprivace u dětí.“ (Vocilka, 1999, str. 24).

Vznikl systém zařízení diferencovaný podle věku klientů. Nemalý počet jedinců tedy pouze přecházel ze zařízení do zařízení pod vedením kolektivní výchovy. V tomto období Langmeier a Matějček odhalují důsledky této formy výchovy, které shrnují pod pojem psychická deprivace. Důsledkem byly změny, které popisuje Vocilka: „*V roce 1964 byl vydán nový zákon o rodině. Na takto zveřejněné nálezy reagoval progresivně a – jako v jediné ze socialistických zemí postavil u nás rodinu opět na první místo mezi výchovnými institucemi. Díky tomu bylo možno opět zavést náhradní rodinnou péči, tedy rozšířit adopci, a postupně znovuzavádět pěstounskou péči. Ale i samotné dětské domovy prodělávaly změny směrem k humanizaci, zlidštění a přiblížení k formám rodinné výchovy.“ (Vocilka, 1999, str. 25).*

Již v této době zákon umožňoval existenci dětských domovů rodinného typu. Většina zařízení však setrvala ve formě internátní. Oba typy byly koedukované, přijímaly děti duševně zdravé. Děti chodily do škol mimo zařízení. Děti navštěvující tehdejší školu zvláštní byly přijímány jen v případě, že v domově měly sourozence, který navštěvoval školu běžnou. Pipeková popisuje oba typy takto (Pipeková, 1998):

- DD rodinné jsou určeny dětem, u kterých je předpoklad dlouhodobého pobytu v domově. Přijímá děti od 3 do 18 let a mohou zde zůstat do dokončení přípravy na povolání včetně vysokoškolského studia. Základní organizační jednotkou je rodinná buňka pro osm až deset dětí. Každá rodinná buňka má své vlastní prostory. Sourozenci se zásadně zařazují do jedné buňky. Vychovatelé jsou oslovováni strýc, teta. Kapacita zařízení je dvacet až třicet jedinců.
- DD internátní jsou určeny dětem, u kterých se předpokládá kratší doba pobytu v domově. Přijímány jsou nejčastěji děti ve věku povinné školní docházky. Základní organizační jednotkou je výchovná skupina čítající maximálně patnáct dětí. Kapacita zařízení je obvykle do čtyřiceti jedinců, avšak vyskytují se i větší domovy.

Tento stav se změnil až v roce 2002, kdy vstoupil v platnost aktuální zákon upravující výkon ústavní a ochranné výchovy, zákon č. 109/2002. Zákon od roku 2005 ukládá povinnost všem dětským domovům transformovat své zázemí na domov rodinného typu. Základní strukturální jednotkou se stává rodinná skupina (výchovná skupina zůstává základní jednotkou

výchovných ústavů). Dochází tak k rušení centrálních jídelen a veškeré činnosti zajišťující chod rodinných skupin se přesouvají do kompetence kmenových vychovatelů a klientů. Rodinné skupiny jsou tedy naprosto soběstačné jednotky a prostředí dětského domova se v porovnání s bývalou internátní formou domova značně přibližuje prostředí rodinnému. Vocilka uzavírá: „*V současné době hledáme takový model, který by pomohl dítěti při zpětném navracení do lidské komunity. Nelze proto jednostranně vyloučit ani ústavní, ani pěstounskou péči. Děti mají svoji neopakovatelnou individualitu a každému vyhovuje jiný typ péče.*“ (Vocilka, 1999, str. 25).

Dochází i ke změnám v oblastech, na které se prostředí ústavní výchovy zaměřuje. Pozornost je směřována k individuálnímu přístupu ke klientovi, sociálně výchovnou prevenci, sanaci rodinného prostředí a prevenci selhání rodiny (Hrdličková, Vocilka, 1992).

V úvodu zmíněné aktuální dění vede ke zrušení kojeneckých ústavů k 1. 1. 2014 a následně k plánovanému převodu podstatné části ústavní výchovy do formy profesionálního pěstounství. Věková hranice pro umístění do ústavu se podle předpokladů zvýší na deset až třináct let a děti mladší nebudou vůbec do ústavů umísťovány.

2.3 Bytová koncepce

V dřívější době byl počet klientů s trvalým bydlištěm v Praze neúměrně vyšší než kapacita ústavů na jejím území. Nedostatek volných míst vedl k umísťování klientů do ústavů v dalších krajích, kterých bylo hlavní město zřizovatelem. Pilař uvádí: „*Je to důsledkem platnosti nových předpisů MŠMT (Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy – pozn. aut.), kterými byla v roce 2003 síť výchovných zařízení rekonstruována a Praha tak přišla o zřizovatelské kompetence k domovům umísťeným bývalým režimem mnohdy až do vzdáleného pohraničí. Některým krajům tak spadly do klína hotové dětské domovy, Praha tak o tyto kapacity přišla.*“ (Pilař [online], 2010).

Pražský magistrát se ocitl pod tlakem faktu, že pro klienty není v dětských domovech na území Prahy dostatečný počet volných míst. V Koncepti náhradní výchovné péče pro děti od tří let věku ve školských zařízeních na území hlavního města Prahy nalezneme analýzu aktuální situace v oblasti ústavní výchovy. Autoři dochází k závěru, že vhodným doporučením je rozšířit kapacitu stávajících dětských domovů o byty pro rodinné skupiny, které by byly detašovanými pracovišti. Postupně se tak vytvoří dostatečná volná kapacita ve stávajících dětských domovech. Dalším krokem je podpora vzniku několika soukromých dětských

domovů.

Pilař konstatuje: „*Pro zajištění lepšího kontaktu s rodinou a postarání se o pražské děti jsme nepostupovali standardně, tedy postavením nového dětského domova. Pustili jsme se cestou, která je v republikovém srovnání zatím stále inovativní – umístění rodinných skupin dětí s vychovateli do standardních, byť velkých bytů mezi běžné nájemníky. Je to vzhledem k rizikovosti některých dětí trochu riskantní, ale určitě správná cesta. Pouze takto můžeme mluvit o vytváření skutečně integrativního prostředí, připravujícího děti plnohodnotně na budoucí samostatný život.*“ (Pilař [online], 2010).

Na základě analýzy situace začlenil Magistrát hlavního města Prahy do své Koncepce rodinné politiky program 4 s názvem Start bez rodiny. Zde je zakotveno výše popsané zajištění bytů pro rodinné skupiny v rámci integrace klientů do společnosti.

Z pohledu legislativy je takové rozšíření kapacity dětských domovů možné, protože zákon č. 109/2002 omezuje počet rodinných skupin na nejvíce 6 v jedné budově nebo jednom areálu. Výjimku, tedy souhlas se zřízením dalších skupin mimo areál původních dětských domovů, může na žádost ředitele nebo zřizovatele udělit Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy.

2.4 Vybrané zahraniční modely náhradní péče o dítě

Obecně lze říci, že v zahraničí je na rozdíl od České republiky významněji využíváno systému profesionální pěstounské péče. Tato forma péče je spoluprací profesionálních pěstounů, sociálního pracovníka, biologických rodičů a dalších odborníků. Profesionální pěstouni jsou absolventy speciálního školícího programu. Za práci získávají finanční odměnu a je jim k dispozici komplexní odborná péče a podpora. V mnoha případech se dítě na základě péče profesionálních pěstounů a odborné práce s rodinou mohou vrátit zpět do rodinného prostředí.

Polsko v letech 1996 – 1999 realizovalo koncepci nazvanou rodinný pedagog. Jednalo se v podstatě o formu rodinné terapie, jejímž cílem bylo uchování dítěte v rodinném prostředí. V Bulletinu Federace dětských domovů je cíl tohoto programu vymezen takto: „*Cílem programu Rodinný pedagog v systému výchovy a péče o dítě je vytvořit vhodné výchovné a pečovatelské podmínky pro správný rozvoj dítěte a odstranit nebo zmírnit překážky na cestě procesu rozvoje a socializace.*“ (Bulletin FDD, 1998, str. 4). Předpokládá se významné snížení počtu dětí směřujících do výchovných institucí, případně zkrácení pobytů dětí v ústavech a

zároveň přípravu rodiny na návrat dítěte.

V **Holandsku** existuje mimo jiné síť tzv. Boddaert center. Poskytují výchovnou pomoc zaměřenou na dítě, ale rodina je součástí procesu pomoci. Richters vymezuje centra následovně: „*Účel center může být popsán následovně: Boddaert centra poskytují pomoc dětem a rodinám, pro které je každodenní fungování provázáno skutečnými problémy. Pomoc je realizována navázáním dobrovolných forem spolupráce na určitou dobu. Zároveň se pracuje i s rodinou, přičemž se zaměřují na dobré fungování vnitřních i vnějších vztahů.*“ (Richters, 1999, str. 34).

Centrum pracuje s dítětem nebo všemi dětmi z rodiny a s rodinou udržuje kontakt. Péče je zaměřena především na děti školního věku. Jedná se o denní centra, takže děti jsou večer a o víkendech doma. Do center přichází po škole. Opět se jedná o formu rodinné terapie, protože pracovníci center kromě péče o dítě pracují i s rodiči.

Hejlová ve svých článcích popisuje náhradní rodinnou péči ve **Francii** (Hejlová, 2003; Hejlová, 2003). Velké množství dětí je umísťováno do péče profesionálních pěstounů. Následně se 37% vrací zpět do rodiny. Péče pěstounů o dítě je spojena i s péčí o rodiče, kdy je jim a dítěti zprostředkováván kontakt.

Zvláštní institucí je mateřská asistentka, která pomáhá rodičům při výchově dítěte. Zájemci o tuto profesi musí žádat o povolení k výkonu povolání, následně prochází výcvikem a finanční odměna má charakter kompenzace za ztrátu zaměstnání nebo omezení pracovní výkonnosti. V rámci psychohygieny je stanoven čas, který musí uplynout od ukončení spolupráce s rodinou, než asistentka smí přijmout dítě další. Tato mateřská asistentka smí pomáhat s péčí o nejvíce tři děti a stává se plnohodnotnou členkou týmu kvalifikovaných profesionálů, kteří se na péči o dítě podílí.

Významnou postavou je tzv. dětský soudce, který rozhoduje o všech nezletilých od narození do 18, případně 21 let. V jeho kompetenci je stanovit, kdy se dítě ocitá v nebezpečí ze strany rodiny. I v případě, že soudce aktuální nebezpečí nezjistí, vykonává Úřad péče o dítě nad rodinou dohled. Soudce smí zasahovat do rodiny výhradně v zájmu dítěte. Pokud je dítě navráceno do rodiny, sleduje soudce, zda pominuly příčiny jeho ohrožení.

Koncepce náhradní výchovné péče popisuje systém **Rakouský** (Koncepce náhradní výchovné péče pro děti od tří let věku ve školských zařízeních na území hlavního města Prahy, 2008). Několik organizací se věnuje podpoře a pomoci profesionálním pěstounům, přičemž

spolupracují s Úřadem pro péči o mládež. Každý měsíc jsou pořádána setkání pěstounů pro výměnu zkušeností a názorů. Souběžně je organizován systém sociálně-pedagogických pěstounských rodin pro děti obtížně umístitelné a znevýhodněné. Dále funguje model tzv. denní matky, které si přes den ke svým dětem berou do péče další děti.

Hrdličková přibližuje systém náhradní výchovné péče ve **Finsku** (Hrdličková, 1996). V případě ohrožení výchovy dítěte v rodině a selhání preventivních opatření nařídí místní úřady sociální péče náhradní výchovu. Hlavním hlediskem při rozhodování je nejlepší zájem dítěte. Hlavními příčinami umístění dítěte do náhradní výchovy jsou drogová závislost, zanedbávání a psychologické či výchovné problémy.

Systém náhradní péče tvoří pěstounské rodiny, ústavní péče, samostatné výchovné skupiny a společný pobyt dítěte a rodiny v zařízení. Ve všech formách je vypracován výchovný plán, který stanoví cíle sociálně výchovné práce, posuzuje životní situaci dítěte a možnosti jejího řešení. Spolupráce s rodinou je jedním ze základních prvků sociálně výchovné práce. Po ukončení náhradní péče zajišťují orgány sociální péče tzv. postpěči o klienty a jejich rodiny. Jde o pomoc s dalším vzděláváním, ubytováním, hledáním práce aj.

Obecně lze říci, že zahraniční systémy náhradní péče upřednostňují rodinné formy před ústavními. Pokud již jde o péči ústavní jedná se o centra rodinného typu, často s jedinou rodinnou skupinou, umístěná v rodinných domech v běžném prostředí. V rámci pěstounské i ústavní péče lze konstatovat větší spektrum variant péče. Zcela zásadní význam má také propojenost péče o dítě s prací s rodiči.

Závěrem dodejme, že v České republice je větší počet dětí umístěných v náhradní výchovné péči. Tato forma je zatím preferována před jinými typy náhradní péče. Kritéria pro zájemce o pěstounskou péči jsou náročná. Na druhé straně se v našem státě do péče ústavní výchovy dostávají i děti, které by v zahraničí nebyly nijak ošetřeny, což nezřídka znamená, že žijí na ulici. Ve většině států například není řešeno nedocházení dítěte do škol, což je u nás častou příčinou nařízení předběžného opatření.

3. Systém ústavní výchovy v ČR

Formy náhradní výchovné péče jsou nedílnou součástí systému zabezpečujícího péči o děti. Rodina má v tomto pohledu klíčovou a nezastupitelnou funkci. Předmětem sporů zůstává, jak postupovat v situaci, kdy jsou zachyceny v rodině stopy problémů se zvládnutím výchovy dítěte. Hájení zájmů dítěte a zájmů rodiny se mohou dostat do rozporu.

Zásadní význam má práce sociálního pracovníka, který hodnotí rodinnou situaci. Na základě hluboké znalosti rodiny a její situace by měl být schopen zhodnotit, zda je v rodině šance na úpravu poměrů, nebo osobnostní profil rodičů svědčí o opaku.

Rozsah a význam instituce ústavní výchovy shrnuje Janský: „*Problematika ústavní výchovy je celospolečenský problém, který souvisí se sociálním klimatem společnosti, odráží aktuální hodnoty, postoje, názory, ekonomické možnosti a v neposlední řadě i politické priority. Vyjadřuje úroveň sociálního cítění, priority výchovných cílů, včetně kvality školského systému i postavení rodiny a reálných možností její podpory.*“ (Janský, 2004, str. 93).

3.1 Vymezení pojmů

Ústavní výchova je součástí systému péče o dítě. Šotolová vymezuje ústavní výchovu takto: „*Ústavní výchova je výchovným opatřením, které nařizuje soud v občansko-právním řízení podle Zákona o rodině. Nařizuje se zpravidla ve věku od 3 do 18 let, případně zletilé osobě do 19 let v situaci, kdy jiná výchovná opatření nevedla k nápravě nebo když rodiče o dítě náležitě nepečují nebo ze závažných důvodů nemohou výchovu zabezpečit a žádná jiná alternativa výchovy dítěte není dostupná nebo se nejeví jako žádoucí. Ústavní výchova je navrhována rovněž dětem, které rodiče ani jiné zákonné zástupce nemají.*“ (Šotolová, 2003, str. 20).

Jedná se o opatření, které nemá trestní charakter. Trvá tak dlouho, dokud to vyžaduje její účel, nejčastěji do 18 let nebo 19 let věku v případě prodloužené ústavní výchovy. Nařízení nebo zrušení ústavní výchovy je výhradně v kompetenci soudů. K nařízení ústavní výchovy dochází nejčastěji z důvodů sociálních (tzv. *causus socialis*), dále pak z důvodů výchovných, osobnostních aj.

Ústavní výchova je realizována v rámci resortů Ministerstva zdravotnictví a Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy, náhradní rodinná výchova pak v resortu

Ministerstva práce a sociálních věcí. I zde je možné hledat příčiny obtíží, s nimiž se ústavní výchova potýká.

V případě dětí do 3 let věku se ústavní výchova odehrává v rámci zdravotnických zařízení (kojenecký ústav nebo dětský domov pro děti do 3 let). Působnost kojeneckých ústavů bude definitivně ukončena k 1. 1. 2014. Do té doby se Ministerstvo práce a sociálních věcí zaručilo zajistit alternativy pro vývoj dítěte v náhradním rodinném prostředí. V případě dětí starších ústavní výchovu realizují školská zařízení (diagnostický ústav, dětský domov, dětský domov se školou a výchovný ústav).

Dětský domov je jedním z typů institucí vykonávajících ústavní výchovu v rámci náhradní výchovné péče. Janský uvádí: „*Dětské domovy pečují o děti, které nemohou být vychovávány ve vlastní rodině ani v jiné formě náhradní rodinné péče a nemají závažné poruchy chování. Mohou se proto vzdělávat ve školách, které nejsou součástí dětského domova.*“ (Janský, 2004, str. 94). Vocilka doplňuje: „*Pro jedince, u nichž není diagnostikována porucha chování ani hluboká mentální retardace, jsou určeny dětské domovy.*“ (Vocilka, 1999, str. 9).

Jedná se o koedukovaná školská zařízení, jejichž základní organizační jednotkou je rodinná skupina. Přímou výchovnou práci na rodinné skupině vykonávají kvalifikovaní pedagogičtí pracovníci, vychovatelé. Janský shrnuje funkci dětských domovů takto: „*V praktické rovině dětské domovy saturují dítěti především sociální a výchovné zázemí...*“ (Janský, 2004, str. 94).

Šotolová uvádí výčet příčin vedoucích k umístění dítěte do dětského domova: „*V současné době se vedle příčin, jako je například nízká sociální úroveň rodiny, nezvládnutí výchovné funkce, týrání, zneužívání dítěte, výkon trestu rodičů, gamblerství, hrubé zanedbávání péče o dítě z jiných příčin, objevuje rovněž nezáměr rodičů a nezajištěné bytové podmínky.*“ (Šotolová, 2003, str. 21).

Jak již bylo uvedeno výše, vzhledem k tomu, že klienti nevykazují výrazné poruchy chování, navštěvují klienti podle věku mateřskou, základní, střední školu nebo učiliště, přičemž škola není součástí dětského domova, ani jeho areálu. Stejně tak je tomu v případě volnočasových aktivit, kdy je využíváno nabídky škol a Domů dětí a mládeže.

Rodinná skupina je zákonem č. 109/2002 Sb. stanovena jako základní organizační jednotka dětských domovů. Pilař následně vymezuje rodinnou skupinu takto: „*Podle zákona č.*

109/2002 Sb. je v dětském domově základní organizační jednotkou koedukovaná rodinná skupina dětí zpravidla různého věku i pohlaví. Struktura i denní režim a systém komunikace, včetně hospodaření se svěřenými prostředky, má za úkol přizpůsobit dětský domov co nejvíce zvyklostem běžné rodiny. Takováto rodinná skupina bude mít nejméně šest a nejvíce osm svěřenců, v závislosti na jejich mentální a zdravotní úrovni. Sourozenci se vzhledem k žádoucímu udržení rodinných vazeb zpravidla zařazují do jedné rodinné skupiny.“ (Pilař in Jedlička a kol., 2004, str. 310).

Sourozenci jsou zařazování společně na stejnou rodinnou skupinu, nebrání-li tomu závažné výchovné, vzdělávací nebo zdravotní důvody. Šotolová dodává: „Z výchovných, vzdělávacích nebo zdravotních důvodů je možné děti výjimečně zařadit do různých rodinných skupin.“ (Šotolová, 2003, str. 21).

V rámci dětského domova zákon umožňuje zřídit nejméně dvě a nejvíce šest rodinných skupin. Zákon nebere v úvahu, zda jsou skupiny zřízeny v jedné, nebo více budovách. Zákonem je vymezeno, že maximální počet, tedy šest rodinných skupin smí být zřízen v jednom společném areálu. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy navíc může v oblasti počtu rodinných skupin v jednom areálu nebo počtu klientů v jedné rodinné skupině na žádost ředitele nebo zřizovatele zařízení udělit v odůvodněných případech výjimku z uvedených ustanovení.

Vychovatel je pedagogickým pracovníkem, který získal odbornou kvalifikaci absolvováním vzdělávacího programu uvedeného v zákoně č. 563/2004 Sb. o pedagogických pracovnících. Tento pracovník vykonává přímou pedagogickou činnost výchovné povahy ve školském zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy.

Klientem zařízení pro výkon ústavní výchovy se může stát nezletilá osoba ve věku od 3 do 18 let, zletilá osoba ve věku od 18 do 19 let setrvávající v zařízení v rámci prodloužené ústavní výchovy, nebo zletilá nezaopatřená osoba ve věku do 26 let připravující se soustavně na budoucí povolání. Všichni tito klienti mají nárok na plné zaopatření.

Klientem se může stát i zletilá osoba s ukončeným vyšším vzděláním než základním, která se na základě uzavření nájemní smlouvy s ředitelem zařízení pro výkon ústavní výchovy získává na rok do užívání malometrážní bytovou jednotku označenou jako startovací byt. Tento klient nárok na plné zaopatření nemá.

Odbor sociálně právní ochrany dětí (OSPOD) provádí výkon sociálně-právní

ochrany dětí v rámci zákona č. 359/1999 Sb. o sociálně-právní ochraně dětí. Sociální pracovníci zaměřují svou pozornost na děti, jejichž rodiče nebo jiné osoby zodpovědné za jejich výchovu neplní své povinnosti, případně výchovu dítěte ohrožují či narušují.

Pracovníci OSPOD s těmito rodiči pracují a působí na ně, aby odstranili příčiny vedoucí k nedostatečnému naplňování potřeb dítěte. V případech, kdy je vážně ohroženo zdraví, život nebo příznivý vývoj nezletilých, podávají sociální pracovníci k soudu návrh na nařízení předběžného opatření. Okresní soud je povinen o takovém návrhu rozhodnout do 24 hodin od jeho podání a případně provést výkon rozhodnutí. Výkon rozhodnutí zajišťuje soud, který si zpravidla vyžádá asistenci pracovníka OSPOD.

Sociální pracovníci jsou odpovědní za prověřování prostředí a podmínek v rodinách. V době, kdy je dítě umístěno do ústavní výchovy zpracovávají žádosti rodičů o krátkodobé propuštění dítěte z ústavní péče do domácího prostředí. Jde o vyjadřování se k udělování tzv. dovolenek v období školních prázdnin, svátků nebo víkendů, ve kterých dítě pobývá v rodině, případně v širší rodině nebo v rámci hostitelské péče.

Podstatou práce s rodiči dětí umístěných do ústavní výchovy se snaží rodiče motivovat ke zlepšení nevyhovujících podmínek či chování, na jejichž základě vyvstala nutnost dítě z rodiny odebrat. Cílem této motivační činnosti je dosažení zrušení ústavní výchovy a navrácení dítěte do rodiny.

3.2 *Legislativní rámec ústavní výchovy*

Zákon č. 109/2002 Sb. o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů upravuje strukturu školských zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy. Dále se věnuje vymezení jednotlivých ústavů, jejich fungování a také tomu, jaká klientela přísluší konkrétním zařízením. Stanovuje se také průběh preventivně výchovné péče a nároky na pedagogické pracovníky. Vymezuje také práva a povinnosti dětí umístěných v zařízeních, ředitele zařízení a osob odpovědných za výchovu. Dále vymezuje povinnou dokumentaci, sankce a kontroly, stanovuje povinné zjišťování psychické způsobilosti pro výkon výchovné péče aj.

Zákon č. 383/2005 Sb., kterým se mění zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů, a další

související zákony zavádí označení nezaopatřená osoba a klient. Nezaopatřenou osobou se rozumí zletilá osoba po ukončení výkonu ústavní a ochranné výchovy, připravující se na budoucí povolání, nejdéle však do věku 26 let. Této osobě může být poskytováno plné přímé zaopatření za podmínek sjednaných ve smlouvě mezi nezaopatřenou osobou a školským zařízením pro výkon ústavní výchovy nebo ochranné výchovy. Důvodem zavedení zkratky „nezaopatřená osoba“ je odlišení nezaopatřených osob od dětí, kterým je v zařízení poskytována péče na základě soudního rozhodnutí.

Klient je legislativní zkratkou pro děti s rizikem poruch chování či s již rozvinutými projevy poruch chování a negativních jevů v sociálním vývoji, u nichž je nařízena ústavní výchova nebo uložena ochranná výchova, a dále též pro zletilé osoby do ukončení středního vzdělávání, kterým je poskytována preventivně výchovná péče.

Dále tento zákon ukládá pedagogickým pracovníkům povinnost splnit podmínky stanovené zvláštním právním předpisem a absolvovat psychologické vyšetření psychické způsobilosti vykonané osobou, které byla udělena akreditace ke zjišťování psychické způsobilosti. Toto vyšetření má platnost 7 let. Další náležitosti zjišťování psychické způsobilosti upravuje vyhláška č. 60/2006 Sb. o psychické způsobilosti pedagogických pracovníků.

Zákon č. 94/1963 Sb. o rodině ve znění upraveném pozdějšími předpisy vymezuje podmínky, za kterých může soud nařídit ústavní výchovu. Dále stanovuje soudu povinnost prošetřit, zda není možné výchovu dítěte zajistit rodinnou nebo náhradní rodinnou péčí. Následně pak každých 6 měsíců dochází k přezkoumávání, zda důvody pro nařízení ústavní výchovy přetrvávají nebo zda není možné zajistit náhradní rodinnou péči. Zákon též stanovuje, že pokud soud nařídí ústavní výchovu, upraví vždy zároveň i rozsah vyživovací povinnosti rodičů k dítěti.

Zákon č. 218/2003 Sb. o soudnictví ve věcech mládeže vymezuje ochrannou výchovu jako jedno z ochranných opatření, které může soud uložit, za jakých podmínek je ukládána a v jaké délce trvání. Dále je upravena možnost přeměny ústavní výchovy na ochrannou a naopak.

Zákon č. 563/2004 Sb. o pedagogických pracovnících vymezuje, kdo je považován za pedagogického pracovníka školy a školského zařízení, jaké jsou znaky této profese a jaké jsou předpoklady pro vykonávání tohoto povolání. Dále také stanovuje požadavek na znalost

českého jazyka a splnění kvalifikace nezbytné pro výkon jednotlivých pozic.

Zákon č. 359/1999 Sb. o sociálně-právní ochraně dětí klade jako hlavní hledisko blaha dítěte. Chrání jeho právo na příznivý rozvoj, brání jeho majetek a působí na obnovu narušených funkcí rodiny. Klasifikuje preventivní a poradenskou činnost orgánů místní správy při práci s rodinou a při svěřeni dítěte do péče cizí osoby či ústavu. Definiuje osvojení, pěstounskou péči, ale i svěřeni do ústavní a ochranné výchovy.

Vyhláška č. 60/2006 Sb. o psychické způsobilosti pedagogických pracovníků stanovuje postup zjišťování psychické způsobilosti a podrobnosti o školení osob žádajících o akreditaci k oprávnění zjišťovat psychickou způsobilost.

Vyhláška č. 410/2005 Sb. o hygienických požadavcích na prostory a provoz zařízení a provozoven pro výchovu a vzdělávání dětí a mladistvých upravuje zejména prostorové podmínky pro zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy, další školy a školská zařízení. Pro výkon ústavní výchovy v detašovaných bytových jednotkách to znamená zejména úpravy počtu klientů, které je možné do jedné bytové jednotky umístit v přepočtu na plošnou výměru bytové jednotky.

Vyhláška č. 438/2006 Sb. kterou se upravují podrobnosti výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy ve školských zařízeních upravuje organizaci výchovně vzdělávací činnosti. V dětských domovech vymezuje náležitosti pro provoz rodinných skupin. Dále upravuje organizační postup zařízení při přijímání, umísťování, přemísťování a propouštění dětí.

3.3 Zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy

Všechna ústavní zařízení jsou určena pro klienty ve věku od 3 do 18 let, případně pro zletilé od 19 do 26 let, pokud studují. V případě soustavné přípravy na budoucí povolání studiem na střední, vyšší odborné nebo vysoké škole nezaniká klientovi nárok na plné zaopatření. Pilař uvádí: „*Zařízení mohou být diferencována podle věku, mentální úrovně, zdravotního postižení, stupně obtížnosti výchovy, popřípadě i pohlaví svěřenců.*“ (Pilař in Jedlička a kol., 2004, str. 307).

Školskými zařízeními pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy jsou dle zákona č. 109/2002 Sb. diagnostické ústavy, dětské domovy, dětské domovy se školou a výchovné ústavy. Preventivně výchovnou péči realizují střediska výchovné péče.

Diagnostické ústavy jsou vstupními diagnostickými zařízeními. Během pobytu zpracovávají komplexní diagnostiku osobnosti klienta. Jsou zodpovědné za rozmísťování klientů do domovů a ústavů ve spádové oblasti. Janský doplňuje: „*Důležitým požadavkem je stabilizovat přijaté děti a adaptovat je podmínkám ústavní výchovy, včetně zakotvení potřebných hygienických, režimových a výchovných návyků. Jejich povinností ze zákona je kromě komplexní péče o svěřence a jejich následného umístění do vybraných domovů a ústavů, i monitorování funkčnosti sítě školských zařízení a informování zřizovatele o jejím stavu a potřebách.*“ (Janský, 2004, str. 94).

Dětským domovům a výkonu ústavní výchovy v nich je věnována následující kapitola. Jsou určeny klientům, kteří nemohou být vychováváni ve vlastní rodině ani v jiné formě náhradní rodinné péče a nemají závažné poruchy chování.

Dětské domovy se školou jsou obdobou dětského domova určenou klientům vykazujícím závažné poruchy chování. Školní docházka se odehrává v rámci zařízení, které klienti opouštějí minimálně. V dětském domově se školou klienti zpravidla setrvávají do konce povinné školní docházky.

Výchovné ústavy poskytují péči klientům se závažnými poruchami chování starším 15 let a klientům starším 12 let se soudem uloženou ochrannou výchovou. Jedná se zpravidla o tak závažné poruchy chování, že nelze klienty umístit v dětských domovech.

3.4 Důvody vedoucí k umístění dítěte do ústavní výchovy

Zpravidla je důvodem pro umístění dítěte do ústavní výchovy selhání rodiny v plnění svých základních funkcí. Rodina je významnou společenskou institucí a významně ovlivňuje psychický vývoj, utváření osobnosti a socializaci dítěte.

Helus uvádí devět základních psychologických funkcí rodiny (Helus in Vocilka, 1999):

- uspokojuje základní potřeby dítěte
- uspokojuje potřebu organické přináležitosti dítěte
- dává dítěti od nejútlejšího věku akční prostor
- uvádí dítě do vztahu k věcem
- dává dítěti bezprostředně působící vzory a příklady
- zakládá, zpevňuje a dále rozvíjí vědomí povinnosti

- dává dítěti příležitost tvorby mezigeneračních vztahů
- navozuje v dítěti představu o širším okolí, o společnosti a o světě
- je prostředím, kde se může svěřit, očekávat radu a pomoc

V případě, že rodina neplní jednu nebo více z výše uvedených funkcí, lze o ní hovořit jako o rodině dysfunkční. Jednou z příčin, kdy rodiče nemohou plnit své rodičovské povinnosti, je závažné či chronické psychické či fyzické onemocnění nebo trvalá invalidita. Většinou je však příčinou umístění dítěte do ústavní výchovy neschopnost rodičů plnit nároky výchovy.

Vocilka uvádí primární příčiny selhání rodiny (Vocilka, 1999):

- zneužívání návykových látek (nejčastěji alkoholismus)
- prostituce matky
- zanedbávání, zneužívání a týrání dítěte
- nezvládnutá výchova (nepřípravenost rodičů, handicap dítěte, agresivita dítěte, výchovné poruchy na bázi LMD aj.)
- nízká sociální úroveň rodiny
- trestná činnost rodičů

V praxi se projevuje i nedostatek času na výchovu a péči o dítě v případě rodičů – podnikatelů. Často dochází k jevu, kdy rodiče používají instituce ústavní výchovy pro úlevu ekonomické situaci rodiny.

Posledními důvody pro umístění dítěte do ústavní výchovy jsou osiřené, které se však již v současné době vyskytuje v minimální míře, a umístění dítěte založené na jeho vlastní žádosti.

4. Vliv koncepce ústavní výchovy na klienty

Tato kapitola je věnována vlastnímu šetření. Pozornost je zaměřena na popis souboru dotazovaných a metod sběru dat. Dále je vymezen cíl šetření a předpokládané výstupy. Veškeré informace získané od klientů a informace získané pozorováním a analýzou spisů budou interpretovány a v závěru porovnány s původními předpoklady. Závěrem budou výsledky šetření převedeny do formy doporučení pro výkon ústavní výchovy.

4.1 *Popis typů rodinných skupin*

Pro snazší uchopení problematiky rozdílnosti prostředí rodinné skupiny v budově zámku a rodinné skupiny v bytové jednotce je nutné oba typy blíže popsat.

4.1.1 **Rodinná skupina v bytové jednotce**

Rodinná skupina v bytové jednotce je situována ve čtyřposchodovém panelovém domě v bytě o dispozici 4+1. Tři menší pokoje jsou zařízeny jako pokoje vždy pro dva klienty. Vybavením se pokoj podobá studentské koleji. Výčtem jde o postel, psací stůl, skříň na oblečení a polici nad psacím stolem pro oba klienty (tedy vše dvakrát).

Největší místnost je obývacím pokojem a zároveň pokojem pro vychovatele.

Byt dále disponuje prostornou chodbou s vestavěnými skříněmi, kuchyní s jídelnou, koupelnou, dvěma WC a prostornou lodží.

K bytu je přiřazena komora na patře přístupná ze společných prostor domu. Vybavení bytu je nové, zpracované na míru. Bytová jednotka je po celkové rekonstrukci a výměně oken

za plastová.

4.1.2 Rodinná skupina v budově zámku

Rodinná skupina v budově zámku by odpovídala dispozici 8+kk. Výčtem jde o tři pokoje pro jednoho klienta, tři pokoje pro dva až tři klienty, pokoj vychovatele a velkou místnost nazývanou učebna, kde je umístěn obývací pokoj, kuchyň a jídelna. Dále zde najdeme dvoje WC vždy spojené s koupelnou. Vzhledem k tomu, že se jedná o budovu zámku, prostor pokojů je enormní, zejména ve vertikálním rozměru. Dispozičně i rozměrově je toto prostředí mnohem větší než v případě bytové jednotky. Pokoje jsou vybaveny starším nábytkem, který je občas doplněn novými kusy.

Vzhledem k tomu, že se jedná o upravenou budovu zámku z poloviny devatenáctého století, prostory působí neosobním dojmem, který je umocněn jejich rozměry. Budova sama vykazuje řadu problémů zhoršujících kvalitu života. Stará okna nemají dostatečné izolační vlastnosti a zatéká jimi do budovy. Vytápění je v zimních měsících narušováno poruchami centrálního topení a stejně tak je omezen i přívod teplé vody. Ve srovnání s prostředím nově zařízené bytové jednotky působí obraz rodinné skupiny v budově zámku neuspokojivým dojmem.

4.2 *Cíl a předpoklady šetření*

Cílem šetření je zjistit u zvoleného vzorku klientů Dětského Domova Dolní Počernice, zda a jakým způsobem vnímají rozdíl mezi prostředím rodinné skupiny, jak ho poznali na centrální budově dětského domova (zámek v Dolních Počernicích) a jak ho znají nyní v bytové jednotce. Dále je cílem potvrdit nebo vyvrátit názor autorů bytové koncepce, že model rodinné skupiny v bytové jednotce je bližší rodinnému prostředí a klienti jsou tak více integrováni do běžné společnosti.

Na základě získaných informací bude provedeno konstatování, jakých kvalit tento rozdíl v prožívání klientů nabývá, tedy který z typů prostředí rodinné skupiny preferují. Hodnocení bude provedeno z celkového pohledu a dále též v rámci vnímání rozdílnosti v dílčích prvcích běžného života a jejich významu. Závěrem bude konstatováno, zda je možné potvrdit, že bytová koncepce splňuje očekávání svých tvůrců, jak bylo uvedeno v podkapitole 2.3 Bytová koncepce.

Předpokladů existuje v rámci výzkumného šetření několik. Základním předpokladem je, že přesun ústavní výchovy do běžných bytových jednotek má na klienty pozitivní dopad. Vycházíme zde jednak z názorů odborníků participujících na tvorbě bytové koncepce dětského domova a dále ze zkušeností vychovatelů působících v obou uvedených formách rodinných skupin.

Pozitivní efekt bytového prostředí by se měl projevit v několika rovinách. V rovině prožívání pobytu na rodinné skupině očekáváme zlepšení, protože prostory budovy zámku svými parametry působí na psychiku klienta negativně. Tento problém se projevuje zejména u nejmladších klientů. Byt představuje rozměry svých prostor bezpečnější prostředí.

V rovině vztahu k životnímu prostoru rodinné skupiny je očekáváno, že klienti mají lepší vztah k bytové jednotce než k rodinné skupině ve společné budově dětského domova. Prostor bytu by měli vnímat více jako vlastní zázemí, zejména svůj osobní prostor v pokojích. Z čistě pragmatického pohledu mohou mít klienti lepší vztah k prostoru bytu i kvůli jeho menším plošným rozměrům a tedy mnohem snadnější běžné denní údržbě.

Efekt změny prostředí ústavní výchovy na prostor běžné bytové jednotky lze očekávat i v rovině školního prospěchu. Během pobytu na rodinné skupině v budově zámku většina klientů dochází do ZŠ Dolní Počernice. Zastoupení klientů ústavní výchovy je tím pádem ve třídách mnohonásobně vyšší než ve třídách škol, kam klienti dětských domovů nedochází.

V rámci přesunu rodinných skupin do prostor bytu je přihlíženo k tomu, aby docházeli do škol blízko bytu a aby ve třídě nebyli současně více než 2 klienti. Z toho pohledu jsou více nuceni vystupovat sami za sebe a ne jako skupina, jak se tomu děje na počernické základní škole. Následně dochází ke zlepšení chování a prospěchu, protože nejsou ve vleku nebo pod tlakem komunity klientů.

Podstatný vliv zde mohou hrát i předsudky pedagogů počernické základní školy, kteří vnímají klienty dětského domova jako skupinu jedinců s obdobnými charakteristikami. Klienti této nálepky dokáží i využít a vymlouvají se na ni. Pro tuto strategii v jiných školách není prostor a pedagogové, ačkoli jsou seznámeni s faktem, že klient přichází z prostředí dětského domova, nemají zažité stereotypní posuzování klientů ústavní výchovy a nedělají tak rozdíl mezi těmito jedinci a ostatními žáky.

V rovině volného času očekáváme, že klienti většinu volného času tráví v bytě. Prostředí budovy zámku nevnímají klienti jako své zázemí, působí na ně negativně, tudíž se snaží maximální množství času trávit jinde. Nepřímo je tak podporována existence komunity klientů, která velkou dotaci volného času vyplňuje bezcílným potulováním, čímž je náchylná k sociálně patologickým jevům jako je užívání návykových látek, tabákových výrobků, předčasnému a nevhodnému partnerskému i sexuálnímu chování. Trávení volného času je vyváženější, hodnotnější a podobnější běžným rodinám. Obecně očekáváme, že změna prostorové struktury oslabuje motivaci k udržování komunity klientů.

Je otázkou zda a nakolik si sami klienti tyto změny uvědomují. V případě silné pasivity klientů lze očekávat, že budou k působení změn lhostejní. V takovém případě změna prostředí výkonu ústavní výchovy na bytové nemá očekávaný efekt a vliv ústavního prostředí působí tak silně, že ostatní efekty zastiňuje. Dále je možné předpokládat, že pro klienty měly větší význam vztahy s klienty z dalších rodinných skupin, které se jejich přesunem mimo společnou budovu podstatně oslabily nebo úplně přerušily.

4.3 Metody šetření

Údaje o klientech byly získány přímým pozorováním a doplněny analýzou spisů jednotlivých klientů, které jsou přítomny na každé rodinné skupině. Analýza spisů slouží pro získání informací o délce pobytu na obou každém typu rodinné skupiny a také pro zachycení vývoje školních výsledků respondentů prostřednictvím porovnání průměrů známek z posledních tří vysvědčení. Pozorováním byly získány poznatky o celkovém klimatu rodinné

skupiny a chování jednotlivých klientů.

Pro zjištění názorů klientů na dřívější a aktuální prostorové podmínky, v nichž je ústavní výchova realizována, bylo použito metody polostrukturovaného rozhovoru. Tato metoda získání informací pro šetření je vhodná zejména pro určitou volnost, kterou tazatelé umožňuje. Téma dotazů lze měnit průběžně, podle toho jak se rozhovor vyvíjí. Pokud se vynoří zavádějící témata, tazatel má možnost volně se vrátit k předmětu svého zájmu. Zároveň však tato metoda dává prostor pro autenticitu informací, které dotazovaný poskytuje.

Rozhovor zjišťoval informace o názorech klientů na dětský domov obecně. Zde je cílem zachytit jaký je vztah klienta k ústavní výchově a prostředí, ve kterém je realizována. Následně byl zaměřen na získání obdobného spektra informací o názorech na život v rodinné skupině v budově zámku a v rámci rodinné skupiny v bytě. Informace z těchto dvou oblastí následně poskytnou materiál k porovnání vnímané kvality života v závislosti na prostoru, kde je ústavní výchova realizována. Poslední oblast rozhovoru měla za cíl získat informace o vlastních představách klientů o aktuálních nedostatcích, či možných zlepšeních do budoucna. Význam této oblasti nespočívá v zachycení individuálních vizí klientů. Spíše jde o pořízení informací, zda jsou klienti ve svých ideálech a vizích schopni pohybovat se v realitě a jsou schopni reflektovat i potřeby dalších klientů na rodinné skupině. Témata a doplňující otázky polostrukturovaného rozhovoru jsou zaznamenány v Příloze 1.

Délka rozhovorů se pohybovala od třiceti do šedesáti minut v závislosti na objemu získaných informací. Všem dotazovaným byla zaručena anonymita. V rámci interpretace získaných dat budou označeni Muž 1, Muž 2, Muž 3 a Žena 1, Žena 2. Rozhovor mapuje názory dotazovaných v daných oblastech. V rámci zohlednění pouze odpovědí týkajících se těchto oblastí, jsou odpovědi dotazovaných v práci zaznamenány ve formě shrnujícího protokolu.

Za zásadní riziko úspěšného sběru lze považovat zejména vliv klientů. Rizikový je celkový nezájem o spolupráci, případně nemotivovanost klienta k poskytnutí informací. V prostředí dětského domova je realizována řada výzkumů a dotazníkových šetření pro potřeby studijních prací. Klienti se tak za dobu svého pobytu v ústavní výchově několikrát setkají s obdobnými šetřeními a klesá tím jejich angažovanost a motivovanost k poskytování relevantních informací. V případě vzorku klientů figurujícím v tomto šetření se všichni alespoň jednou s obdobným sběrem informací setkali.

Dalším rizikem je úmyslné poskytnutí zavádějících a nepravdivých informací. Příčinou může být opět neochota ke spolupráci nebo snaha upravit informace k lepšímu s cílem splnit očekávání vychovatele. Vlivem nezájmu se mohou objevit i výhradně neutrální odpovědi. Významným rizikem však může být i přílišná zainteresovanost autora práce.

V zájmu předejití těmto rizikům všem rozhovorům s klienty předcházela dlouhodobá informační činnost, aby byli klienti předem seznámeni s obsahem, průběhem a metodou sběru dat. S poskytnutím rozhovoru souhlasili dobrovolně všichni účastníci, ovšem míra jejich angažovanosti byla ponechána pouze jejich rozhodnutí.

4.4 Charakteristika souboru dotazovaných

Soubor dotazovaných osob se skládá výhradně z klientů Dětského Domova Dolní Počernice. Požadavkem pro výběr dotazovaných bylo, aby všichni měli zkušenost s oběma formami prostorového uspořádání rodinných skupin, tedy jak s několika skupinami v jedné budově, tak se skupinou v prostředí bytových jednotek.

Složení vzorku vycházelo ze složení vybrané rodinné skupiny. Tato skupina byla vybrána, protože všichni klienti, kteří jsou v ní aktuálně umístěni, mají zkušenost s oběma typy prostředí výkonu ústavní výchovy. Druhým faktorem podporujícím volbu této skupiny byla skutečnost, že všichni klienti jsou ve věku, kdy jsou schopni sebereflexe, náhledu na své okolí a formulace hodnocení. Věkový faktor je také podpůrným prvkem pro hodnotnost odpovědi klientů. V případě klientů mladších by byla jejich výpovědní hodnota byla výrazně nižší, až bezvýznamná. Třetím faktorem, hovořícím pro volbu klientů vybrané rodinné skupiny, byla osobní zkušenost autora této práce s prostředím rodinné skupiny a se všemi jejími členy. V rámci výkonu povolání má autor příležitost k pozorování běžných projevů klientů. Dále je schopen kvalitněji posoudit z pohledu pedagoga, zda existují objektivní ukazatele podporující předpoklad pozitivního vlivu bytové koncepce na celkovou realizaci ústavní výchovy v dětských domovech.

Věk dotazovaných se pohybuje mezi čtrnácti a osmnácti lety. V současné době čtyři z pěti klientů zůstávají v prostředí rodinné skupiny. Jedna z klientek dostala nedávno příležitost přesunout se do malometrážního cvičného bytu. Přesto není důvod tuto klientku ze souboru respondentů vyjímat, protože právě ona v prostředí dětského domova žije nejdéle. Pohlavně vzorek čítá dvě ženy a tři muže. Ve vzorku nejdeme dvě sourozenecké dvojice - Muž 1 a Muž 3 a také Muž 2 a Žena 2. Žena 1 má dvě sestry, které již ústavní výchovu opustily.

Malý vzorek byl zvolen z několika důvodů, z nichž některé byly již zmíněny výše. Především se ale jedná o vliv obeznámenosti autora s jednotlivými klienty získaný dlouhodobou praxí. Dále také obeznámenost klientů s autorem vedoucí ke snazšímu získání informací, které budou nezastřené iluzemi nebo osobními motivy. Zároveň je nutno dodat, že se takto vytvořila příležitost pro prohlubování vztahů s klienty, zájmu o jejich názory a prožívání, což paradoxně stále není běžným jevem v prostředí výkonu ústavní výchovy.

4.5 Interpretace výsledků šetření

4.5.1 Interpretace výsledků pozorování a analýzy spisů

Klienti v prostředí bytové jednotky pobývají aktuálně jeden a tři měsíce. K přesunu na rodinnou skupinu v bytové jednotce došlo v lednu 2011. Všichni klienti měli školní rok dokončit na ZŠ Dolní Počernice. Při analýze školních výsledků jsou vždy první dva údaje o průměru známek z docházky na tuto školu. Výjimkou je muž 2, který byl z kázeňských důvodů přesunut na jinou základní školu dříve. Poslední údaj je z aktuálního školního roku. Čtyři z klientů změnili místo školní docházky. Žena 2 přestoupila na druhý stupeň základní školy a pokračuje v povinné školní docházce na počernické základní škole.

Muži 1 je 17 let. V dětském domově je 3 roky, z toho 1 rok a 9 měsíců strávil na rodinné skupině na zámku a 1 rok a 3 měsíce na rodinné skupině v bytě. Klient dosáhl v předchozích letech průměru v osmé třídě 1,38, v deváté třídě 1,63 a v prvním ročníku střední odborné školy elektrotechnické dosáhl průměru 2,36. Období osmé a deváté třídy vykazuje zhoršující se školní výkon, který je v dalším roce ještě umocněn zvýšenou náročností studia na střední škole. Ve sledovaném období se školní průměr Muže 1 zhoršil téměř o celý stupeň.

Muži 2 je 15 let. V dětském domově je 1 rok a 10 měsíců. Na rodinné skupině v budově zámku strávil 7 měsíců a na rodinné skupině v bytě 1 rok a 3 měsíce. Klient byl z kázeňských důvodů přesunut v polovině šesté třídy ze ZŠ Dolní Počernice na ZŠ Generála Janouška. V prvním pololetí šesté třídy tak měl průměr 2,31 a zhoršený stupeň známky z chování. Ve druhém pololetí po přesunu na jinou základní školu již byl klient bez kázeňských prohřešků a průměr stoupl na 1,81. V aktuálním školním roce se však průměr opět zhoršil na 2,02.

Muži 3 je 15 let. V dětském domově je 3 roky, z toho 1 rok a 9 měsíců v rodinné skupině na zámku a 1 rok a 3 měsíce v bytě. V sedmé třídě dosáhl průměru 2,07, v osmé pak 2,13. Po přesunu na jinou základní školu má v deváté třídě průměr 1,88.

Ženě 1 je 17 let. V dětském domově je 8 let a 6 měsíců. Na rodinné skupině na zámku strávila 7 let a 3 měsíce a v bytě 1 rok a 3 měsíce. Z důvodu dřívějších přestupů mezi běžnou základní školou a základní školou praktickou docházela do sedmé třídy devátým rokem a do osmé třídy desátým rokem školní docházky. Do deváté třídy jí nebyla základní školou docházka povolena. Nastoupila tedy na odborné učiliště, obor kadeřník. Klientka ve všech ročnících měla kázeňské problémy. V sedmé třídě měla průměr známek 2,64 a k tomu důtku ředitele školy a napomenutí třídního učitele. V osmé třídě byl průměr 2,44 a k tomu napomenutí třídního učitele. V prvním ročníku odborného učiliště průměr dosáhl hodnoty 2,5 a opět obdržela napomenutí třídního učitele.

Ženě 2 je 13 let. V dětském domově je 1 rok a 10 měsíců, z toho 7 měsíců strávila na rodinné skupině na zámku a 1 rok a 3 měsíce v bytě. V prospěchu dosáhla ve čtvrté třídě průměru 2,5, v páté 1,91 a v šesté 2,39. V šesté třídě navíc dostala napomenutí třídního učitele.

Z uvedeného vyplývá, že se nepotvrdil předpoklad, že prostředí rodinné skupiny v bytové jednotce působí pozitivně na školní výkony klientů. Jediný z klientů, který vykázal zlepšení byl Muž 3. V případě Muže 2 výkon po přesunu na jinou základní školu stoupl, ale v dalším období se opět zhoršil. V případě tohoto klienta lze mluvit o zlepšení v oblasti chování, protože po přesunu na jinou základní školu již neměl v tomto směru žádné problémy.

U Muže 1 a Ženy 1 je nejasné, nakolik za zhoršení se v aktuálním školním roce může přesun na vyšší stupeň školy, tedy střední odborné školy elektrotechnické a odborné učiliště. U Ženy 2 může být prospěch ovlivněn přestupem na druhý stupeň základní školy.

Kázeňsky nejhorší profil vykazuje Žena 1, která v dětském domově pobývá devátý rok a během celého období její školní výkon i projevy chování vykazovaly zhoršující se tendenci. Po přesunu na odborné učiliště se chování zlepšilo, nicméně stejně se nevyhnula napomenutí třídního učitele.

Pozorování na rodinné skupině se zaměřilo na tři oblasti - povahu vztahů mezi klienty, poměr času trávený na rodinné skupině a způsob trávení volného času.

Vztahy mezi klienty se v prostředí bytové jednotky vyostřily. Zde je patrný vliv menšího prostoru, který nutí klienty znovu si vymezit svůj prostor na rodinné skupině i mezi dvojicemi v pokojích. Na původní rodinné skupině se vždy nově příchozí klienti zapojovali do již existující skupiny s jasnou strukturou vztahů. Zde všichni aktuální klienti ve stejnou chvíli byli v podstatě nově příchozími. Tím pádem se vztahová struktura tvořila znovu. V současnosti

lze hovořit o posilování vzájemných vazeb. V prostředí původní rodinné skupiny bylo toto zintenzivnění vztahů mezi klienty narušováno neustálou přítomností klientů z jiných rodinných skupin. Vztahy mezi klienty napříč rodinnými skupinami oslabovaly vztahy mezi klienty na rodinné skupině a podporovaly existenci komunity klientů.

Sledované oblasti trávení volného času a poměr času trávený na rodinné skupině jsou pod vlivem společných faktorů, tudíž jejich analýza bude provedena současně. Volný čas trávili v minulosti klienti nejčastěji se svými kamarády z dětského domova. V minimální míře si vytvářeli významnější vztahy s dětmi mimo dětský domov. V tomto prvku opět spatřujeme doklad existence komunity klientů. Noví klienti jsou tak skupinou tlačeni, aby se do komunity zapojili. V jejím rámci poté dochází k řadě negativních činností od směny oděvů, přes užívání návykových látek (zejména alkohol a tabákové výrobky) až po nevhodnou předčasnou sexuální aktivitu. Tato komunita je však proti zásahům ze strany vychovatelů imunní, protože se její činnost odehrává mimo areál dětského domova, tím pádem je sloužícími vychovateli velmi obtížné ji zachytit. Klienti se tedy snaží trávit čas v komunitě, zejména s motivem, aby nebyli vyloučeni ve společnosti klientů.

Podstatný podíl volného času tedy trávili klienti mimo rodinnou skupinu. Pokud trávili čas na rodinné skupině, věnovali se počítačovým hrám nebo sledování televize. V současnosti zůstává trávení času počítačovými hrami a sledováním televize. Z okrajových činností se však staly činnostmi centrálními. Většinu volného času tedy klienti tráví na rodinné skupině. Ve zbytku času se schází s kamarády mimo rodinnou skupinu.

Vývoj byl zaznamenán v tom, s kým klienti tráví volný čas. Během pobytu na zámku tvořili klienti vazby takřka výhradně mezi klienty dětského domova a omezenou skupinou jedinců z běžných rodin. V rámci pobytu v bytové jednotce se minimalizoval výskyt společných kamarádů. Nevymizelo setkávání se s dalšími klienty z jiných rodinných skupin, děje se tak ovšem v minimální časové dotaci. Mnohem spíše klienti navštěvují každý své kamarády, které si nyní vyhledávají ve školním prostředí, tedy děti z běžných rodin.

V oblasti volnočasových zájmových kroužků je situace dlouhodobě stejná, což je dáno zejména nařízením vedení dětského domova, že klienti do 15 let mají navštěvovat dva kroužky týdně. V pozdějším věku je již na jejich rozhodnutí, zda budou nějaké kroužky navštěvovat, což zpravidla nečiní.

Lze konstatovat, že v mnohem větší míře tráví klienti čas v kontaktu s vychovatelem.

Toto je umožněno faktem, že zatímco na zámku má vychovatel svou místnost, kam za ním klienti chodí minimálně, v bytě tráví čas přímo v obývacím pokoji. Je tedy stále v kontaktu s klienty, mnohem více sleduje dění a je do něho zapojen. Klienti si mnohem častěji chodí povídat o běžných věcech i vlastních problémech, mají mnohem větší šanci sledovat, co vychovatele zajímá, a vychovatel může klienty snáze ovlivnit např. v zájmu o sport, výtvarnou činnost, hraní na hudební nástroje apod. Vzniká tak mnohem větší prostor pro společné trávení času hraním společenských her. Zájem klientů o tuto činnost se objevil po přesunu rodinné skupiny do bytové jednotky. Vychovatel má opět významný nástroj, jak ovlivnit vhodnou náplň volného času klientů. Dále lze zájem o společenské hry využít i ke vzdělávání klientů (Scrabble – rozšiřování slovní zásoby; Česko, Evropa, Svět – všeobecné znalosti aj.).

Předpoklad, že náplň volného času je mnohem bližší rodinnému prostředí, se potvrdil. Klienti již nevěnují významnou dotaci volného času bezcílnému ubíjení času s dalšími klienty z dětského domova. Vychovatel se stává v prostředí bytové jednotky mnohem přirozenějším a častějším působícím prvkem, který snáze ovlivňuje jakým způsobem klienti svůj volný čas využijí. Předpoklad, že klienti setrvávají většinu volného času v bytě je takto také potvrzen. Významný vliv zde přičítáme faktu, že bytovou jednotku klienti mnohem více vnímají jako vlastní zázemí, cítí se v ní dobře a tudíž v rádi tráví významný podíl z celkového objemu svého volného času.

4.5.2 Interpretace rozhovorů

Informace získané od jednotlivých členů souboru dotazovaných zde budou zaznamenány prostřednictvím shrnutí z důvodu různého rozsahu odpovědí a ochoty sdílet informace. U každého dotazovaného bude uvedeno, jaké jsou jeho názory ve všech čtyřech oblastech, na něž byla pozornost rozhovoru zaměřena, tedy názory na ústavní výchovu obecně, názory na prostor a kvalitu života v rodinné skupině v budově zámku a v bytové jednotce a také vlastní představy o tom, jaká by měla ústavní výchova v dětském domově být. V textu budou uvedeny i zajímavé reakce jednotlivých klientů.

Muž 1

Ústavní výchova: Není schopen konstatovat, zda mu pobyt v dětském domově přinesl něco pozitivního nebo negativního. Obecně je s prostředím dětského domova spokojen. Vzhledem ke svému technickému zaměření v oblasti spokojenosti s vybavením rodinných skupin hodnotil výhradně počítačové vybavení, se kterým není spokojen, protože je zastaralé.

Vztahy s vychovateli označuje jako normální. Zajímavý názor má na práci vychovatelů, kterou označuje za psychicky náročnou a souhlasí s názorem, že prostor rodinné skupiny může kvalitu této práce ovlivňovat. Uvádí také, že v práci vychovatelů záleží i na tom, jaké klienty mají aktuálně v péči. Ve srovnání obou typů rodinných skupin upřednostňuje prostor bytové jednotky. Jako důvod této preference uvedl, že se nemusí setkávat s klienty dalších rodinných skupin.

Rodinná skupina na zámku: Prostředí této rodinné skupiny klient popisuje, že vypadá jako na každém zámku. Zejména zdůrazňuje velké prostory a častý pocit chladu. Svůj pokoj popisuje jako obrovský. Nedokáže uvést nic, co by na této rodince považoval za pozitivní a rozhodně by se nechtěl do tohoto prostředí vrátit. Dále není schopen zhodnotit, zda ho toto prostředí jakkoli ovlivnilo. Volný čas trávil s dalšími klienty na rodinné skupině, dále měl několik kamarádů ve škole. Na této rodinné skupině se mu nežilo dobře zejména kvůli povinnostem spojeným s úklidem rozsáhlých prostor rodinné skupiny.

Rodinná skupina v bytě: Prostor této rodinné skupiny popisuje klient jako prostor života normální rodiny. V bytě se mu žije dobře, chtěl by v něm setrvat a vyhovuje mu méně povinností s úklidem. Vlastní pokoj popisuje jako malý a útulný. Prostředí bytu mu podle jeho názoru pomáhá, protože se tam cítí více jako doma. Volný čas tráví na počítači nebo venku s kamarády ze školy. Klient uzavřel tuto část rozhovoru výrokem, že být v bytě je „super“.

Představy: Vizí tohoto klienta je situace, kdy by se o rodinnou skupinu starali pouze dva vychovatelé (aktuálně jsou to čtyři vychovatelé). Není si ale jistý, jestli je to reálné.

Muž 2

Ústavní výchova: Klient uvedl názor, že mu dětský domov dal takřka vše, co umí, a v ničem mu ústavní výchova neškodí. Prostředí označuje jako dobré, stejně jako vybavení rodinných skupin. S vychovateli vychází a myslí si, že pracují, jak mají. Ve srovnání rodinných skupin preferuje bytové prostředí, což zdůvodňuje tím, že je tam větší klid.

Rodinná skupina na zámku: Klient není schopen popsat rodinnou skupinu v budově zámku ani zhodnotit, zda se mu na ní něco líbilo. Uvádí, že se mu tam nežilo dobře a nechtěl by se tam vrátit. Pokoj popisuje jako příliš malý. Myslí si, že mu život na této rodinné skupině pomohl. Volný čas trávil nejčastěji venku s dalšími klienty dětského domova.

Rodinná skupina v bytě: Prostředí rodinné skupiny v bytové jednotce klient označuje jako slušné a čisté. Je zde spokojen, žije se mu výborně, protože je tam klid. Svůj pokoj

popisuje jako hezký. Volný čas tráví hlavně v bytě hraním na počítači. Stýká se s několika kamarády ze školy.

Představy: Klient uvádí, že nechce, aby byli všichni vychovatelé stejní, což po dalším rozvedení vyznělo, že by nechtěl, aby vychovatelé pracovali strojově a neosobně pouze v závislosti na mezích systému ústavní výchovy.

Muž 3

Ústavní výchova: S prostředím dětského domova je klient obecně spokojen. Za největší přínos ústavní výchovy pro svou osobu považuje možnost sportovat, navštěvovat zájmové kroužky a další akce vyplňující volný čas. Není schopen uvést, v čem by mu mohla ústavní výchovy škodit, ani co se mu na dětském domově nelíbí. Vztahy s vychovateli hodnotí jako dobré. Práci vychovatele klient považuje za náročnou, protože je pro její výkon vyžadováno vysokoškolské vzdělání. Zastává názor, že typ rodinné skupiny nemá vliv na kvalitu života a péče. Ve srovnání typů rodinných skupin však preferuje bytovou formu, kde je větší klid než na společné budově zámku.

Rodinná skupina na zámku: Rodinnou skupinu popisuje jako příliš prostornou, nemůže uvést nic, co by se mu na ní líbilo, a za podstatné negativum považuje množství práce spojené s úklidem prostor. Život na této skupině označuje za horší. Důvodem je špatné dopravní spojení z Dolních Počernic, odkud na kroužky a další akce musel dojíždět. Pokoj byl podle klienta příliš velký. Volný čas nejvíce trávil sportem a sledováním televize. Uvádí, že neměl kamarády ani v prostředí dětského domova, ani ve škole.

Rodinná skupina v bytě: Rodinnou skupinu v bytové jednotce klient doslova popsal jako „třikrát menší než na zámku“. Líbí se mu, že prostory jsou malé, hezké a útulné. Obecně vyjadřuje, že se mu v bytě žije lépe. Je spokojen, že je jeho současný pokoj podstatně menší. V bytě by rád zůstal a je spokojený s dostupností MHD při dopravě na zájmové kroužky a sportovní akce. Volný čas, který mu zbývá vyplňuje s kamarády ze školy, nebo sleduje televizi, nejraději sportovní pořady. Na dotaz, zda mu pobyt v bytě nějak pomáhá, odpověděl, že největším pozitivem bytu je, že to tam vypadá jako v normální rodině.

Představy: Klient uvedl, že je aktuálně se vším tak spokojen, že by nechtěl nic na rodinné skupině měnit.

Žena 1

Ústavní výchova: Prostředí dětského domova označuje klientka jako dobré. Celkově posuzuje pobyt v ústavní výchově jako pozitivní a nemůže uvést žádné negativní vlivy. Nejspokojenější je s pobytem v bytové jednotce, kde vidí větší možnost být nezávislá na skupině klientů a také šanci více se naučit samostatnosti. Vybavení dětského domova klientka popisuje jako skvělé. S vychovateli vychází a myslí si, že se za dobu jejího pobytu v dětském domově chování vychovatelů ke klientům změnilo k lepšímu. Upřednostňuje rodinnou skupinu v bytové jednotce, kde uvádí, že má mnohem více soukromí.

Rodinná skupina na zámku: S prostorem rodinné skupiny byla klientka spokojená, nejvíce s vlastním velkým pokojem. Zároveň ale konstatuje, že raději než na rodinné skupině trávila čas mimo dětský domov, a to i za nepříznivého počasí. Kamarády měla jen z dětského domova. Na tuto rodinnou skupinu by se vrátit nechtěla, protože si zvykla na větší soukromí a jiný způsob trávení času.

Rodinná skupina v bytě: Tuto rodinnou skupinu klientka popisuje jako lepší než na zámku. Žije se jí zde dobře a je se vším spokojená. Její pokoj hodnotí jako o mnoho hezčí. I s vychovateli uvádí lepší vztah. Volný čas tráví v bytě a nejraději by nechodila nikam. Kamarádů má několik ze školy. Z klientů dětského domova v současnosti mezi kamarády nikoho nemá.

Představy: Klientka uvedla, že by dále nic neměnila a rodinná skupina i život na ní jí vyhovuje takový, jaký aktuálně je.

Žena 2

Ústavní výchova: Prostředí domova hodnotí klientka záporně. Konstatuje, že by raději trávila čas doma. Na většinu dalších otázek reaguje klientka variací slov nic, normální a dobrý. S vychovateli ne vychází dobře, pracují však podle ní dobře. Souhlasí, že to v jakých prostorách rodinná skupina funguje může mít vliv na kvalitu péče. Ve srovnání rodinných skupin preferuje bytovou jednotku, protože je menší.

Rodinná skupina na zámku: Klientka nedokáže tuto rodinnou skupinu popsat, ani zhodnotit, jestli se jí něco líbilo, nebo zda si myslí, že si odnesla nějaká pozitiva pro život. Konstatuje, že se jí tam žilo špatně a nechtěla by se tam vrátit. Pokoj byl podle jejích slov „hrozný“. Volný čas trávila venku ve společnosti jedné z klientek dětského domova.

Rodinná skupina v bytě: Rodinná skupina v bytové jednotce se klientce líbí, žije se jí zde dobře a chtěla by zde setrvat. Líbí se jí také její pokoj. Volný čas tráví nejraději v bytě a vyjadřuje nespokojenost s tím, že musí navštěvovat volnočasové zájmové kroužky. Uvádí, že kamarády nemá žádné.

Představy: Klientka žádné představy ani touhy po změně neuvedla.

4.5.3 Závěr šetření

Náplní této části je shrnout výsledky šetření. Nejprve bude provedeno shrnutí názorů klientů v jednotlivých oblastech, na které se rozhovor zaměřoval. Poté budou názory porovnány s autorovými původními předpoklady.

V zachycených výpovědích je poměrně patrný výskyt obdobných názorů u příslušníků jednotlivých sourozeneckých dvojic. V případě Muže 1 a Muže 3 ho lze demonstrovat na shodě v hodnocení bytového prostředí jako prostředí rodiny, souladu v názoru, že práce vychovatele je náročná nebo ve stížnostech na zvýšenou porci povinností spojených s úklidem na rodinné skupině v budově zámku. V případě druhé sourozenecké dvojice lze jednotu spatřovat ve zvýšené míře negativismu a neochoty ke spolupráci.

Ústavní výchova

V oblasti názorů na ústavní výchovu a její průběh jako celek účastníci s výjimkou Ženy 2 vyjádřili spokojenost. Muž 2 dokonce použil formulaci, že mu ústavní výchova dala téměř vše, co umí. Žena 2 hodnotí ústavní výchovu negativně, protože by chtěla být doma. Vzhledem k tomu, že její pobyt v dětském domově je necelé dva roky, může se stále jednat o adaptační obtíže. Ty by mohly být vysvětlením celkové negativity této klientky.

Názor, že prostor, v němž rodinná skupina funguje, má vliv na kvalitu péče v dětském domově vyslovil Muž 1 a Žena 2. Muž 3 a Žena 1 jsou opačného názoru. Muž 2 se nevyjádřil. V tomto případě je tedy výsledný názor skupiny klientů nerozhodný. Zde může jít o vliv osobnostního nastavení, kdy Muž 1 a Žena 2 jsou více zaměřeni na vztahy s okolím a více si uvědomují souvztažnosti, které vztahy mohou ovlivňovat. Zbytek skupiny je patrně více zaměřen na vlastní osobu a vlivy z okolí, ovlivňující kvalitu soužití a vztahů si neuvědomují, případně je vůbec nevnímají.

Vztahy s vychovateli označili tři účastníci za dobré, Muž 2 se opět nevyjádřil a Žena 2 je označuje za negativní. Právě tyto dva jedinci jsou na rodinné skupině nejkratší dobu.

Jak již bylo u Ženy 2 zmíněno výše, může se u těchto klientů jednat o důsledky neukončeného adaptačního období. Dále jsou ovlivňováni i návštěvami rodičů, kteří klienty informují, že ústavní výchova ještě nebyla nařízena, což je nepravdivá informace. Klienti jsou pak zmatení a neví, zda věřit rodičům nebo vychovatelům, což může adaptační dobu prodlužovat. U adaptovaných jedinců jsou vztahy hodnoceny kladně.

Všichni účastníci se jednoznačně shodují v preferenci bytové jednotky před rodinnou skupinou v budově zámku. Jako důvody uvádí klid, soukromí, menší rozměry prostoru nebo to, že se nemusí setkávat s klienty z jiných rodinných skupin.

Rodinná skupina na zámku

Nespokojenost s pobytem na této rodinné skupině vyjádřili mimo Ženy 1 všichni účastníci. Muž 1 a Muž 3 byli nespokojeni s velikostí prostor. Muž 2 a Žena 2 nejsou schopni uvést konkrétní důvody, ale uvedli, že se jim na této skupině špatně žilo. **Vrátit se zpět a žít v tomto typu rodinné skupiny nechce nikdo z klientů.**

V oblasti trávení volného času se vyskytují dva typy odpovědí. Bud' měli účastníci minimum přátel, nebo byli součástí skupiny tvořené klienty dětského domova. Zde je patrný dříve zmiňovaný tlak komunity klientů, která nutí klienty k volbě mezi začleněním se nebo vyloučením. Snahu trávit maximum času mimo dětský domov uvedli Muž 2, Žena 1 a Žena 2. Muž 1 a Muž 3 naopak preferovali pobyt na rodinné skupině.

Rodinná skupina v bytě

Všichni klienti hodnotí prostředí tohoto typu rodinné skupiny jako lepší než předchozí. Muž 1 a Muž 3 ho přirovnávají k běžnému rodinnému prostředí. Prostředí klasifikují jako hezké, čisté, útulné a malé.

Kromě Muže 3 se účastníci shodně vyjadřují také v preferenci trávit svůj volný čas v tomto prostředí. Další podstatnou časovou dotaci tráví klienti podle svých výpovědí s kamarády, kteří se zde rekrutují zejména ze skupiny spolužáků. Zde tvoří výjimku Žena 2, která uvádí, že již nemá žádné kamarády. Ztratila tedy kontakt i s jedinou klientkou, se kterou udržovala kontakt při pobytu na zámku. To, že se tento vztah přerušil, můžeme považovat za doklad existence mělkých vztahů mezi klienty. Bývalá kamarádka Ženy 2 patrně neměla potřebu investovat energii do udržení tohoto vztahu a nahradila Ženu 2 jinou klientkou z rodinných skupin v budově zámku. **Trvalé kontakty s klienty z dalších rodinných skupin neudrhuje nikdo z účastníků. Trávení volného času již není vázané na komunitu klientů,**

což vede k jeho větší přirozenosti, vyváženosti a také vlastní invenci klientů, kteří se kontaktují s vrstevníky z prostředí běžných rodin, na místo snahy stát se členy komunity.

Představy

V této oblasti se klienti výrazněji neprojeví. Muž 3, Žena 1 a Žena 2 vyjadřují spokojenost. **Muž 1 uvádí touhu po snížení počtu vychovatelů rodinné skupiny ze čtyř na dva, což může být projevem snahy imitovat rodinné prostředí. Muž 2 pak uvedl, že chce zachovat rozdílnost vychovatelů v jejich působení. Tento motiv je zárukou individuálního přístupu a možnosti tvorby unikátních vztahů ke všem vychovatelům, ze kterých se lze více obohatit.** Toto je však možné jen do určité míry, protože tým vychovatelů musí vykazovat podstatnou míru jednoty ve svých postupech. Tím vytváří společný základ výchovné práce, jehož nadstavbou je individuální přístup a unikátní práce s každým z klientů.

Srovnání s předpoklady

V oblasti prožívání pobytu na rodinné skupině je **výrazně kladně hodnoceno pobývání v prostředí bytové jednotky.** Prostředí rodinné skupiny v budově zámku popisují jako chladné, veliké nebo, že se jim tam špatně žilo. Tento předpoklad lze tedy považovat za potvrzený.

Stejně jednoznačná shoda klientů panuje ve vyjádření, že **jako životní prostor preferují prostředí bytu.** Z reakcí klientů vyplývá, že je vnímají jako bližší rodinnému prostředí, případně prostě kvalitativně lepší po stránce vybavení a pocitu zázemí. I zde byl tedy předpoklad správný.

Za potvrzený lze považovat i předpoklad, že **volný čas tráví klienti raději v prostorách bytu.** Pokud měli možnost, snažila se většina z nich během pobytu v budově zámku trávit maximální dotaci volného času mimo rodinnou skupinu. V bytě je tomu naopak. Vztahy již klienti nenavazují výhradně ve skupině klientů dětského domova, ale tvoří si je v prostředí školy, případně zájmových kroužků.

Nepotvrdil se předpoklad, že se v souvislosti se změnou prostředí realizace ústavní výchovy zlepšuje školní výkon klientů. V rovině prospěchu se zlepšení projevilo pouze u Muže 3. Za dílčí zlepšení lze považovat eliminaci kázeňských problémů u Muže 2. U Ženy 2 se naproti tomu nově objevily.

Jestli a do jaké míry si klienti uvědomují vliv prostředí na celkovou kvalitu života

a péče na rodinné skupině, nelze potvrdit. Náznaky reflexe vlivu prostředí na kvalitu života a práci vychovatelů se objevují v názorech Muže 1, částečně pak i Muže 3 a Ženy 1. Původ této lhostejnosti ke svému okolí lze hledat v působení ústavní výchovy a psychické deprivace. Klienti se v průběhu pobytu v ústavní výchově naučí, že nemohou vlastní průběh výchovy významně ovlivnit. Systém je tak vede pouze k pasivnímu přijímání dění, tedy i případnému stěhování rodinné skupiny do jiného prostředí. Nové prostředí je pak sice lepší, ale pořád převládá dojem, že to je stále stejné prostředí ústavní výchovy.

Závěr

Cílem výzkumného šetření bylo konstatovat zda klienti vnímají rozdíl mezi prostředím rodinné skupiny situované s několika dalšími v centrální budově dětského domova a prostředím rodinné skupiny umístěné v bytové jednotce. Dále, jakých kvalit toto vnímání nabývá, tedy které z těchto prostředí upřednostňují.

Na základě šetření se prokázalo, že si klienti rozdíl mezi oběma prostředím uvědomují. V zásadě se ve vzorku klientů objevily dvě skupiny, přičemž každá k tomuto názoru dochází vlastní cestou. Jedna prostřednictvím schopnosti komplexnějšího náhledu na systém souvztažností v jednotlivých aspektech života a jeho kvality v obou typech rodinných skupin. Druhá pak prostřednictvím materiálního a ryze individualistického náhledu.

Dalším cílem bylo potvrdit nebo vyvrátit úspěšnost záměru autorů bytové koncepce, kteří předpokládali přiblížení se rodinnému prostředí a větší integraci klientů do běžné společnosti.

Fakt, že klienti vnímají bytové prostředí jako bližší prostředí rodiny, se nepotvrdil u všech klientů. Klienti bytové prostředí hodnotí kladně, ale pouze dva z pěti respondentů je skutečně přirovnali k prostředí rodiny. U ostatních vědomí faktu, že jsou umístěni v ústavní výchově, je silnější než pozitiva, která prostředí bytu přináší. Tito jedinci jsou buď již ústavní výchovou ovlivněni příliš, nebo se na ní ještě nedokázali plně adaptovat. Z těchto důvodů se tedy buď těší, až budou moci dětský domov opustit bez ohledu na to, jak kvalitní bude péče a prostředí, nebo doufají, že dětský domov opustí co nejdříve, v čemž jsou navíc klamáni působením rodičů.

Lze tedy konstatovat, že přiblížení se rodinnému prostředí není všemi klienty vnímáno stejně. Svou roli zde hraje psychický stav klientů. Dále pak z jakého rodinného prostředí přicházejí, co se kvality života a emoční saturace týká. U dlouhodobých klientů nedokáže negativní vnímání ústavní výchovy změnit ani zlepšení kvality prostředí a péče.

Větší míru integrace do běžné společnosti můžeme potvrdit poměrně jednoznačně. Usídlení rodinných skupin mimo prostředí ústavu je výrazným motivem k zpřetrhání nekvalitních vazeb s dalšími klienty a vede k vytvoření vazeb nových s dětmi z běžných rodin. Tyto vazby jsou nezatížené společným osudem klientů ústavní výchovy a jsou tím

pádem kvalitnější.

Pro další praxi se jako doporučení jeví přesun všech rodinných skupin do bytových jednotek. Nově příchozí klienti by nebyli ovlivněni neosobním prostředím podporujícím existenci komunity klientů. Prostředí rodinné skupiny v běžné bytové jednotce by mohli rychleji přijmout jako své zázemí, čímž by došlo k podstatnému zkrácení období adaptace na ústavní výchovu. Vše samozřejmě ve spojení s kvalitní prací vychovatelů, kteří budou schopni s klienty pracovat na pomezí rodinné péče a terapeutického působení.

Resumé

Ze šetření vyplývá poznatek, že bytová koncepce jakožto forma rozšiřování kapacit dětských domovů má svá opodstatnění a přináší nové možnosti, které klienty i vychovatele budou více přibližovat prostředí běžných rodin.

Pro vychovatele se stále intenzivněji ukazuje nutnost ovládat nejen dovednosti výchovné, ale osvojit si i podstatné penzum dovedností psychologických a terapeutických. Následně budou schopni mnohem lépe reagovat na potřeby svých klientů a budou jim větší oporou. Mohou jim tak výrazně pomoci ve zpracování adaptačních obtíží a vyrovnání se se zklamáním ze situace rodiny a slabého zájmu rodičů. Prostředí bližší rodině tomuto procesu může napomoci zejména umožněním větší intenzity a kvality vztahů mezi vychovateli a klienty.

Pro další výzkumnou činnost by mělo být obdobné šetření provedeno u dalších rodinných skupin Dětského domova Dolní Počernice, případně i dalších dětských domovů, které se v současnosti vydávají cestou koncepce dětského domova v podobě detašovaných bytových jednotek. Ve větším vzorku klientů by bylo možné zachytit snáze, jak velkou skupinu oslovuje bytové prostředí z pohledu přiblížení se prostředí rodinnému, a jak velkou skupinu z čistě materialistických motivů. Poté by mohlo být zhodnoceno, zda původní záměr vedoucí k tvorbě bytové koncepce je v praxi skutečně funkční, nebo je nutné koncepci přehodnotit a hledat jiné možnosti.

V požadavcích klientů se objevuje i stopa touhy po prostředí plně odpovídajícím rodinnému, což může být výrazným motivem pro rozšíření profesionální pěstounské péče, ke které celý systém ústavní výchovy směřuje. Základním požadavkem ovšem je, aby vyškolení profesionální pěstouni byli skutečnými kvalitními odborníky. Zásadním rizikem je situace, kdy péče bude nekvalitní, čímž bude klient mnohem více negativně ovlivněn, než by byl působením rodiny nebo ústavní výchovy v dětském domově.

Seznam literatury

- ČAČKA, Otto. *Psychologie vrstev duševního dění osobnosti a jejich autodiagnostika*. Vyd. 3., opr. Brno: Doplněk, 2002. 382 s. ISBN 80-723-9107-0.
- ELLIOTT, Julian; PLACE, Maurice. *Dítě v nesnázích : Prevence, příčiny, terapie*. Vyd. 1. Praha : Grada Publishing, 2002. 206 s. ISBN 80-247-0182-0.
- ERIKSON, Erik H. *Dětství a společnost*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2002. 387 s. ISBN 80-720-3380-8.
- HAYESOVÁ, Nicky. *Základy sociální psychologie*. Vyd. 1. Praha : Portál, 1998. 165 s. ISBN 80-7178-198-3.
- HEJLOVÁ, Ivana. Náhradní rodinná péče ve Francii. *Speciální pedagogika*. 2003, Roč. 13, č.1, s. 66-77.
- HEJLOVÁ, Ivana. Náhradní rodinná péče ve Francii: Pokrač. *Náhradní rodinná péče*. 2003, Roč. 6, č.2, s. 25-27.
- HELUS, Zdeněk. *Dítě v osobnostním pojetí: obrat k dítěti jako výzva a úkol pro učitele i rodiče*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2004, 228 s. Pedagogická praxe. ISBN 80-717-8888-0.
- HRDLIČKOVÁ, Vlasta. Náhradní výchovná péče ve Finsku. *Bulletin Federace dětských domovů ČR*. 1996, č. 57, s. 3-5.
- HRDLIČKOVÁ, Vlasta. Výchovné komunity ve Finsku. *Bulletin Federace dětských domovů ČR*. 1996, č. 57, s. 6-7.
- HRDLIČKOVÁ, Vlasta; PÁVKOVÁ, Jiřina. *Výchovně vzdělávací práce v dětských domovech*. Vyd. 1. Praha : SPN, 1987. 219 s.
- HRDLIČKOVÁ, Vlasta; VOCILKA, Miroslav. Některé aspekty dalšího rozvoje ústavní a ochranné výchovy: I. část. *Vychovatel*. 1991/92, Roč. 36, č.3, s. 7-9.
- HRDLIČKOVÁ, Vlasta; VOCILKA, Miroslav. Některé aspekty dalšího rozvoje ústavní a ochranné výchovy: II. část. *Vychovatel*. 1991/92, Roč. 36, č.4, s. 2-4.
- JANSKÝ, Pavel. *Problémové dítě a náhradní výchovná péče ve školských zařízeních*. Vyd. 1. Hradec Králové: Gaudeamus, 2004. 169 s. ISBN 80-7041-114-7.
- JEDLIČKA, Richard, et al. *Děti a mládež v obtížných životních situacích : Nové*

pohledy na problematiku životních krizí, deviací a úlohu pomáhajících profesí. Vyd. 1. Praha : Themis, 2004. 480 s. ISBN 80-7312-038-0.

JIRKŮ, J. Nárys koncepce školských zařízení pro výkon ústavní výchovy a ochranné výchovy. *Speciální pedagogika*. 1991/92, mimoř.č., s. 32-34.

KOVAŘÍK, Jiří, et al. *Náhradní rodinná péče v praxi*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2004. 167 s. ISBN 80-717-8957-7.

LANGMEIER, Josef; KREJČÍŘOVÁ, Dana. *Vývojová psychologie*. Vyd. 3. přeprac. a dopl. Praha: Grada, 1998. 343 s. ISBN 80-716-9195-X.

LANGMEIER, Josef; LANGMEIER, Miloš; KREJČÍŘOVÁ, Dana. *Vývojová psychologie s úvodem do vývojové neurofyzologie*. Vyd. 1. Praha: H&H. 1998. ISBN 80-860-2237-4.

LANGMEIER, Josef; MATĚJČEK, Zdeněk. *Psychická deprivace v dětství*. Vyd. 4., Praha: Karolinum, 2011. 399 s. ISBN 978-802-4619-835.

MAGISTRÁT HLAVNÍHO MĚSTA PRAHY. *Koncepce náhradní výchovné péče pro děti od tří let věku ve školských zařízeních na území hlavního města Prahy*. Praha, 2008.

MAGISTRÁT HLAVNÍHO MĚSTA PRAHY. *Koncepce rodinné politiky hlavního města Prahy: 2009 - 2010*. Praha, 2009.

MATĚJČEK, Zdeněk. *Co, kdy a jak ve výchově dětí : Rádcí pro rodiče a vychovatele* . Vyd. 1. Praha: Portál, 1996. 143 s. ISBN 80-7178-085-5.

MATĚJČEK, Zdeněk. *Náhradní rodinná péče : Průvodce pro odborníky, osvojitele a pěstouny*. Vyd. 1. Praha : Portál, 1999. 183 s. ISBN 80-7178-304-8.

MATĚJČEK, Zdeněk; KOVAŘÍK, Jiří; BUBLEOVÁ, Věduna. *Pozdní následky psychické deprivace a subdeprivace*. Vyd. 1. Praha : Psychiatrické centrum Praha, 1997. 69 s. ISBN 80-85121-89-1.

MATĚJČEK, Zdeněk. Psychická deprivace a budoucí zaměstnání. *Náhradní rodinná péče*. 2003, Roč. 6, č.1, s. 27-29.

MATĚJČEK, Zdeněk. Teoretická úvaha nad pozdními následky psychické deprivace a subdeprivace. *Československá psychologie*. 1996, Roč. 40, č.5, s. 369-375.

MATOUŠEK, Oldřich. *Ústavní péče*. Vyd. 1. Praha : Sociologické nakladatelství, 1995.

138 s. ISBN 80-85850-08-7.

MÜHLPACHR, Pavel. *Vývoj ústavní péče: (filosoficko-historický pohled)*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2001. 49 s. ISBN 80-210-2512-3.

PIPEKOVÁ, Jarmila, et al. *Kapitoly ze speciální pedagogiky*. Brno: Paido - edice pedagogické literatury, 1998. 234 s. ISBN 80-85931-65-6.

POPADINCOVÁ, Helena. Psychická deprivace, ústavní výchova a poruchy řečové komunikace. *Diagnostika a terapie poruch komunikace: víceoborové odborné periodikum pro oblast normy a patologie mezilidské komunikace, rozvoje diagnostických a terapeutických postupů u poruch řeči, jazykového systému a komunikačních schopností*. 2004, Roč. 7, č. 4, s. 2-28. ISSN 1212-1053.

RICHTERS, H. W. Boddaert centra: alternativa k ústavní výchově. *Éthum*. 1999, č.24, s. 32-38.

Rodinný pedagog v systému výchovy a péče o dítě: Pedagogický program na léta 1996 - 1999. *Bulletin Federace dětských domovů ČR*. 1998, č. 59, s. 3-11.

ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem*. Vyd. 1. Praha: Panorama, 1990. 435 s. ISBN 80-703-8078-0.

STROUHALOVÁ, Blanka. Dítě v ústavní výchově a jeho cesta zpět do rodiny. *Učitelství : nezávislý měsíčník*. 2008, 2007/2008, č. 8, s. s. 7-8.

ŠÍPOŠOVÁ, Iveta. Dětský domov nie je ozajstný domov. *Vychovávateľ: časopis pre pracovníkov družín mládeže, dětských a žiackých domovov*. 2007/2008, Roč. 55, č. 8, s. 30-31. ISSN 0139-6919.

ŠKOVIERA, Albín. *Dilemata náhradní výchovy*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2007. 143 s. ISBN 978-807-3673-185.

ŠOTOLOVÁ, Eva. Ústavní a ochranná výchova ve školských zařízeních. *České vězeňství*. 2003, Roč. 11, č.2, s. 20-22.

ŠVANCAR, Zdeněk; BURIÁNOVÁ, Jana. *Speciálně pedagogické problémy ústavní a ochranné výchovy*. Vyd. 1. Praha : SPN, 1988. 215 s.

ŠVANCAR, Radmil; JEŽKOVÁ, Renata. Reforma ústavní péče: Pohled z MŠMT. *Učitelství noviny: týdeník pro učitele a přátele školy*. Praha: Fortuna, 2011, roč. 114, č. 8, s. 12-

13. ISSN 0139-5718.

TESAŘOVÁ, Jovanka. Rozhodování o ústavní výchově mladistvých. *Sociální práce*. 1998, č.3, s. 1-8.

TITZL, Boris. *Postižený člověk ve společnosti*. Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2000. 248 s. ISBN 80-860-3990-0.

ÚLEHLA, Ivan. *Umění pomáhat: učebnice metod sociální praxe*. Vyd. 2. Praha: Sociologické nakladatelství, 2007. ISBN 978-80-86429-36-6.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie školního dítěte*. Vyd. 1. Praha: Husitská teologická fakulta, 1994. 66 s.

VOCILKA, Miroslav. *Dětské domovy v České republice I. : Teoretická východiska*. Vyd. 1. Praha : Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 1999. 55 s.

VOVSÍK, Radek. Osobnost pedagoga v zařízeních pro výkon ústavní a ochranné výchovy. *Vychovatel*. 2000, Roč. 44, č.5/6, s. 6-7.

WEST, G. Kenneth. *Dobrodružství psychického vývoje: kapitoly z vývojové psychologie*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2002. 240 s. ISBN 80-7178-684-5.

LEGISLATIVNÍ DOKUMENTY:

Parlament České republiky. Zákon č. 94/1963 Sb.: o rodině, ve znění pozdějších předpisů. In: *Sbírka zákonů. Česká republika*, 1963, roč. 1963, 53.

Parlament České republiky. Zákon č. 109/2002 Sb.: o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů. In *Sbírka zákonů, Česká republika*. 2002, č. 48/2002, s. 2978-2991.

Parlament České republiky. Zákon č. 218/2003 Sb.: o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže). In: *Sbírka zákonů. Česká republika*, 2003, roč. 2003, 79.

Parlament České republiky. Zákon č. 359/1999 Sb.: o sociálně-právní ochraně dětí. In *Sbírka zákonů, Česká republika*. 1999, č. 111/1999, s. 7662-7681.

Parlament České republiky. Zákon č. 383/2005 Sb.: kterým se mění zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o

preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony. In *Sbírka zákonů, Česká republika*. 2005, č. 133, s. 7110-7119.

Parlament České republiky. Zákon č. 563/2004 Sb.: o pedagogických pracovnících a o změně některých zákonů. In *Sbírka zákonů, Česká republika*. 2004, č. 190/2004, s. 10333-10345.

Parlament České republiky. Vyhláška č. 60/2006: o postupu při zjišťování psychické způsobilosti pedagogických pracovníků školských zařízení pro výkon ústavní výchovy nebo ochranné výchovy a školských zařízení pro preventivně výchovnou péči a o podrobnostech o školení osob žádajících o akreditaci k oprávnění zjišťovat psychickou způsobilost (vyhláška o psychické způsobilosti pedagogických pracovníků). In: *Sbírka zákonů, Česká republika*, 2006, roč. 2006, 25.

Parlament České republiky. Vyhláška č. 410/2005 Sb.: o hygienických požadavcích na prostory a provoz zařízení a provozoven pro výchovu a vzdělávání dětí a mladistvých. In: *Sbírka zákonů, Česká republika*. 2005, roč. 2005, 141/2005, s. 7478 - 7488.

Parlament České republiky. Vyhláška č. 438/2006: kterou se upravují podrobnosti výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy ve školských zařízeních. In: *Sbírka zákonů, Česká republika*, 2006, roč. 2006, 142.

INTERNETOVÉ ZDROJE:

PILAŘ, Jiří. Praha naplňuje koncepci péče o své ohrožené děti. *Aspekty náhradní výchovy* [online]. 2010[cit. 2012-04-09]. Dostupné z: [http://www.anv.cz/clanky/231-praha-naplňuje-koncepci-pece-o-sve-ohrozene-deti-](http://www.anv.cz/clanky/231-praha-naplňuje-koncepci-pece-o-sve-ohrozene-deti)

PURKOVÁ, Veronika. Osobnost dětí umístěných v dětských domovech z pohledu vybraných výzkumů & Ústavní výchova v číslech. *Aspekty náhradní výchovy* [online]. 2009[cit. 2012-04-09]. Dostupné z: <http://www.anv.cz/odborne/147-osobnost-deti-umistenychv-detskych-domovech-z-pohledu-vybranych-vyzkumu-a-ustavni-vychova-v-cislech>

STEVENSON, Margaret. Some emotional problems of orphanage children. *Canadian Journal of Psychology* [online]. 1952, Vol 6, s. 179-182 [cit. 2012-04-08]. Dostupné z: <http://psycnet.apa.org/journals/cep/6/4/179/>

Výklad Úmluvy o právech dítěte. *Česká rada dětí a mládeže* [online]. 2003 [cit. 2012-

03-29]. Dostupné z: <http://www.crdm.cz/publikace/umluva/>